

3.

Беларускі эміграцыйны асяродак у Празе

3. 1.

Абарона беларускіх нацыянальных каштоўнасьцяў на старонках пэрыёдыка „Іскры Скарыны”

Важным цэнтрам беларускай эміграцыйнай пісьмовасьці сталася пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі Чэская Прага. Пэўная група беларусаў з Савецкай Беларусі і яшчэ большая з Заходняй Беларусі накіравалася ў Чэскую Прагу, як быццам жадаючы паўтарыць шлях Францішка Скарыны. Сярод праскіх беларускіх эмігрантаў знайшліся савецкія ўцекачы розных прафэсіяў, а што датычыцца выхадцаў з Заходняй Беларусі, дык былі гэта галоўным чынам студэнты, якія ў сталіцы Чэхаславацкай рэспублікі здобывалі веды на розных напрамках у вышэйшых навучальных установах. Дзякуючы прыхільнасьці тагачасных чэхаславацкіх уладаў, беларускія эмігранты жылі ў параўнальна надзвычайных матэрыяльных умовах. З гэтай прычыны змаглі яны выдаваць такія часопісы, як: „Прамень”, „Студэнцкая Думка”, „Перавясла” і „Іскры Скарыны”, якія мелі палітычны, культурны і асьветніцкі характар. Усе праскія беларускія публіцысты моцна акцэнтавалі справу нацыянальнага адраджэньня, беларускай годнасьці і высокага рангу беларускай мовы. Беларускія выхадцы моцна сачылі за разьвіццём падзеяў у Савецкай Беларусі і палажэньнем беларусаў у Польшчы. Зразумела, што артыкулы ў толькі што названых праскіх часопісах мелі вельмі розны характар і палітычны накірунак. Аднак у большасьці зь іх вычувалася непрыхільнасьць да трактоўкі беларускіх патрэбаў у Польшчы і падтрымка для тых зьяваў, якія складаліся на г. зв. беларусізацыю ў Савецкай Беларусі. У 1920-х гадох толькі нешматлікія зь беларускіх эмігрантаў у Чэхаславацкай рэспубліцы падарвалі, альбо цьмяна дадумоўваліся, што прыхільныя адносіны бальшавікоў да беларускіх нацыянальных імкненьняў зьяўляюцца ўсяго толькі хітрай тактыкай, аблічанай на тое, каб выявіць усіх сьвядомых беларусаў у Беларусі і сыцягнуць з замежжа як найбольшую колькасьць эмігрантаў дзеля іх татальнай фізычнай

ліквідацыі. Тактыка гэтая пачала збіраць сваё трагічнае жніво на пачатку 1930-га году, а прадаў жапася яно да смерці Сталіна, г. зн. да 1953 году. На жаль, многія з праскіх беларусаў пайшлі добравольна ў савецкую пастку. Наступіла гэтая ў другой палове 1920-х гадоў, што значна паслабіла тую дынаміку беларускай пісьмовасці ў Чэхаславацкім, якая праяўлялася паміж 1920 і 1926 гадамі.

Сярод найбольш заслужаных праскіх беларусаў трэба назваць Ігната Дварчаніна⁹⁵. Ацэньваючы яго як беларускага эмігранта ў Чэскай Празе, варта падкрэсьліць, што, ангажуючыся ў публіцыстычную, паэтычную і літаратурную дзейнасць, моцна ўзбагаціў ён праявы беларускай эміграцыйнай пісьмовасці. Характарызаваў яго інтэлектуальны ўніверсалізм, які праяўляўся, між іншым, у шматлікіх ягоных дакладах на студэнцкіх сходах і сустрэчах. Публіцыстычнае, паэтычнае і навуковае слова І. Дварчаніна заўсёды адзначалася нацыянальнай непадкупнасцю,

⁹⁵ Нарадзіўся ён у 1895 годзе і быў закатаваны бальшавікамі ў 1937 годзе. Прайшоўшы складаны жыццёвы шлях, Ігнат Дварчанін ўзыходзіў на ўсё вышэйшыя ступені беларускай нацыянальнай сьведомасці, выконваючы шэраг адказных і прэстыжных функцыяў у беларускім патрыятычным руху. У 1921 годзе папаў ён у Чэскую Прагу, дзе паступіў на гістарычны факультэт Пражскага ўніверсітэту. Валодаючы несумненнымі здольнасцямі, бліскуча закончыў універсітэт. У студэнцкі перыяд Ігнат Дварчанін адыгрываў вельмі актыўную ролю як публіцыст, паэт і літаратуразнавец. Публікаваў ён свае творы ў прыгандных ужо часопісах „Прамень”, „Студэнцкая Думка” і „Перавясла”, уносячы гэтакім чынам важны ўклад у разьвіццё беларускай эміграцыйнай пісьмовасці. Другой дзялянкай ягоных зацікаўленняў былі навуковыя дасьледаваньні. Менавіта ў Чэскай Празе, на працягу параўнальна кароткага часу падрыхтаваў ён і паспяхова абараніў доктарскую дысэртацыю пад загалоўкам *Францішак Скарына – культурны дзеяч і гуманіст на беларускай глебе*. Рукапіс гэтага цэннага дасьледавання захоўваецца па сённяшні дзень у архіве Карлавага ўніверсітэту. Пакінуўшы ў 1926 годзе Чэхаславацкім, Ігнат Дварчанін пераехаў у Польшчу і, гэтымі годамі ў Вільні, апрача пэдагагічнай і навуковай працы прываў актыўны ўдзел у беларускім радыкальным руху. У 1930-м годзе быў ён арыштаваны польскімі ўладамі і прысуджаны да 8 гадоў турэмнага зняволення. Два гады пазьней, у рамках абмену палітвязьнямі, быў адпраўлены ў БССР. Усяго адзін год знаходзіўся на свабодзе. Ужо ў 1933 годзе быў арыштаваны і прысуджаны да многагадовага зняволення. У 1937 годзе расстраляны. Гэтакім чынам уросьвіце творчых сіл, на 42-м годзе жыцця, быў забіты верны сын беларускага народу, якому здавалася, што савецкая сыстэма шчыра прагне беларускага адраджэньня.

дбайнасьцю пра чысьціню роднай мовы, верай у тое, што толькі шляхам бескампраміснай барацьбы з ворагамі беларушчыны беларускі народ здолее збудаваць свой сувэрэнны і сваю незалежнасьць. На жаль, гэтым высокім ідэалам, культываваным у Чэскай Празе, Ігнат Дварчанін як быццам запырэчыў, вярнуўшыся ў Заходнюю Беларусь. І хаця й тут зрабіў вельмі многа для пашырэння беларускай культуры, пішучы і выдаючы, між іншым, ставутую *Хрэстаматэю новай беларускай літаратуры*⁹⁶, пры гэтым аднак падпаў пад уплыў бальшавіцкай прапаганды, якая прывяла яго пад карабіны сталінскіх апырчнікаў.

У 1925 годзе беларускае студэнцтва, пры актыўным удзеле Ігната Дварчаніна, Тамаша Грыба⁹⁷ і Васіля Захаркі⁹⁸, у Чэскай Празе паклікала да жыцця Беларускае (Крывіцкае) Культурнае Тварыства

⁹⁶ І. Дварчанін, *Хрэстаматэя новай беларускай літаратуры (ад 1907 году)*, Вільня 1927.

⁹⁷ Другім выдатным прадстаўніком беларускай дэмакратыі ў Чэхаславакіі быў Тамаш Грыб, які жыў у гадох 1895-1938. Паходзіў ён зь Віленшчыны. Прымаў актыўны ўдзел у пакліканні да жыцця Беларускай Народнай Рэспублікі. Належаў да Беларускай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянераў. Пасьля ўпадку БНР эміграваў пачаткова ў Коўна, а пазьней у Прагу, дзе прываў вельмі вялікую актыўнасьць як палітычны дзеяч, а таксама як дасьледчык і публіцыст. У Карлавым ўніверсітэце закончыў ён Інстытут Філязофіі і абараніў доктарскую дысэртацыю. Актыўна супрацоўнічаў з такімі эміграцыйнымі часопісамі, як: „Перавясла”, „Студэнцкая Думка”, „Золак” і галоўным чынам „Іскры Скарыны”. Ягоная публіцыстыка і навуковыя дасьледаваньні сьведчаць пра тое, што быў ён непрымірым ворагам сталінізму і да канца жыцця вёў змаганьне за адраджэньне беларускай дзяржавы.

⁹⁸ Васіль Захарка (1877-1943) – выдатны беларускі нацыянальны дзеяч. Актыўны член Беларускай Сацыялістычнай Грамады – арганізацыі, якая адыграла вялікую ролю ў пакліканні да жыцця першай масавай беларускай газэты „Наша Ніва”. У пазьнейшым часе перайшоў у шэрагі Беларускай Партыі Сацыялістаў-Фэдэралістаў. Удзельнік Першага Ўсебеларускага Кангрэсу, які прычыніўся да ўзнікнення першай беларускай незалежнай дзяржавы – Беларускай Народнай Рэспублікі. У БНР займаў высокія міністэрскія пасады. З 1923 году знаходзіўся ў эміграцыі ў Чэскай Празе, дзе выступаў як бескампрамісны праціўнік Леніна, Сталіна і формулы савецкага сацыялізму. Знаходзячыся ў эміграцыі, стойка змагаўся за беларускую сувэрэнную дзяржаву. З сакавіка 1928 па 1943 год быў старшынём (адпаведнік прэзыдэнта) Беларускай Народнай Рэспублікі. На старонках беларускай эміграцыйнай прэсы ў Чэскай Празе пасяляўся змагаўся за беларускія нацыянальныя ідэалы.

імя Францішка Скарыны. Гуртавала яно беларускія маладыя эміграцыйныя сілы. Складалася галоўным чынам са студэнтаў, якія пакінулі родную Беларусь. Пераехалі яны ў Чэхаславакію й там былі прынятыя ў розныя вышэйшыя ўстановы, галоўным чынам у Карлавы Універсітэт у Празе. Ужо сам факт, што Таварыства заіснавала пад патранатам Ф. Скарыны, сведчыць пра тое, што ягоныя сябры бралі прыклад зь беларускага вялікага асветніка, які ня толькі не баяўся Захаду, але пастанавіў скарыстаць з заходнеўрапейскіх навуковых і тэхнічных дасягненняў ды паставіць іх на паслугі свайму роднаму народу. Несумненна, беларускія студэнты ў Чэскай Празе трактавалі Францішка Скарыну як свайго вялікага папярэдніка й патрона. Хацелі яны стацца яго прадаўцамі й творчымі насьледнікамі. Гэтая духоўна-ідэйная сувязь праскага беларускага студэнцтва з Францішкам Скарынам вынікала галоўным чынам з таго факту, што выдатны беларускі першадрукар на пачатку XVI ст. разьвіваў выдавецкую дзейнасьць якраз у Чэскай Празе, якая характарызавалася палітычнай і рэлігійнай свабодай ды талерантнасьцю. Падобная атмасфера выступала таксама ў той Чэскай Празе, у якой апынуліся беларускія студэнты на пачатку XX ст.

Сябры Беларускага (Крывіцкага) Культурнага Таварыства імя Ф. Скарыны ў Чэскай Празе займаліся шырокай гамай беларусказнаўчай дзейнасьці. Ладзілі яны шматлікія сходы, вечарыны й лекцыі, прысьвечаныя папулярызацыі розных галін беларускага мінулага й сучаснага. З асаблівай увагай, а нават культам, сябры Таварыства адносіліся да першай беларускай незалежнай дзяржавы – Беларускай Народнай Рэспублікі, якая, як вядома, узьнікла 25 сакавіка 1918 году. Было гэтак зразумелае й лягічнае, калі ўзяць пад увагу, што многія зь ініцыятараў і дзеячоў БНР пасля ўзьнікнення СССР, уцякаючы ад рэпрэсіяў, апынуліся ў Чэскай Празе і ўліпіся ў студэнцкія шэрагі або сталіся дасьледчыкамі незалежнай беларускай гістарычнай навукі. Сябры Таварыства рэгулярна адзначалі й сьвяткавалі ўсе гадавіны Беларускай Народнай Рэспублікі й стараліся прыцягнуць да актыўнага нацыянальнага дзеяння ўсіх тых беларускіх эмігрантаў, якія апынуліся ня толькі ў Чэхаславакіі, але і ў іншых заходнеўрапейскіх краінах.

Гаворачы аб актыўнасьці сяброў Беларускага (Крывіцкага) Культурнага Таварыства, варт а зьвярнуць увагу на тое, што яны

вельмі высока ставілі й цанілі публіцыстычную ды літаратурную творчасць, і таму многія зь іх сталіся вядомымі публіцыстамі або літаратарамі й дасьледчыкамі.

Вынікам такіх схільнасьцяў ды імкненняў было тое, што Таварыства прычынілася да выданьня ў Чэскай Празе шэрагу студэнцкіх беларускамоўных часопісаў. Несумненна, найважнейшым здабыткам Таварыства стала выданьне, на шостым годзе яго існаваньня, часопіса „Іскры Скарыны”. Часопіс гэты выдаваўся лацінскім шрыфтам, што падкрэсьлівала арганічную сувязь яго рэдактароў і выдаўцоў з заходнеўрапейскай культурай і літаратурай.

У першым нумары часопіса „Іскры Скарыны” паявіўся ўступны артыкул пад назовам *Ад Рэдакцыі*, у якім былі вылажаны тыя галоўныя ідэі й мэты, якімі кіраваліся ініцыятары й выдаўцы гэтага органа. У праграмным артыкуле, між іншым, сьцьвярджаецца:

„Шэсьць гадоў таму беларускае студэнцтва ў Празе заснавала Беларускае (Крывіцкае) Культурнае Таварыства імя Ф. Скарыны. Не было лепшага часу для заснаваньня Культурнага Таварыства, як 1925 год, калі ўся наша Бацькаўшчына ўрачыста сьвяткавала чатэрысотыя ўгодкі народнае працы вялікага гуманіста Беларусі, і не было лепшага мейсца, як Чэская Прага, дзе гэты вялікі Беларус пачаў сваю эпохальную для культурнага жыцьця ўсяго ўрапейскага Ўсходу працу і скульп прывёз ён чарадзейны друкарскі вэрстат у беларускую сталіцу – Вільню. І сапраўды, дастойна гэтым беларускае студэнцтва ўшанавала памяць свайго вялікага калегі – брата з XVI стагодзьдзя.

Але толькі аж сягоньня крэўніцтва Скарынінскага Таварыства дае ў рукі беларускага чытача першы нумар сваяе часопісі. Чаму гэтак сталася, чаму аж сягоньня? Шмат на гэта склалася прычынаў, аб якіх тут лепш не спамінаці. Скажам толькі славамі вялікага нашага Купалы: «Самі мы толькі вінаваты ў нашай допі праклятай».

Сягоньня кладземо ў рукі беларускага чытача першы нумар часопісі Скарынаўскага Таварыства і просімо памагчы нам у цяжкай працы.

«Іскры Скарыны» ёсьць часопіс беларускага маладога думачага жыцьця; маладая беларуская Думка знойдзе на бачынах скарынінскае часопісі неабмежаваную магчымасьць сваяе праявы. Прынцып свабоднае праявы маладога беларускае крытычна-творчае думкі на бачынах часопісі ёсьць загаваньне імям самога вялікага нашага гуманіста, які яшчэ ў часе поўнага панаваньня гвалту ў зьдзеку над дастойнасьцю

думаючага чалавецтва горда падняў сыцяе гуманізму над усім славянскім Усходам.

*Кіраўніцтва Скарынінскага Таварыства верыць, што ўся беларуская інтэлігенцыя, якая выйшла зь непраў працоўнага народу, жыва адгукнецца на гэты пачын і сваім гарачым учасьцем паможа выдаваці скарынінскую часопісь кожнага месяца*⁹⁹.

Абапіраючыся на факты, трэба з гордасьцю сказаць, што пакліканьне да жыцця Беларускага (Крывіцкага) Культурнага Таварыства імя Ф. Скарыны ў Чэскай Празе было адным з найбольш эфэктных праяваў беларускай інтэлектуальнай патэнцыі ў эміграцыі. Было перамогай тых нацыянальных сілаў, якія, абапіраючыся на спэцыфіку жыцця вялікага Скарыны, актывна дзейнічалі на карысьць незалежнай ды суверэннай і дэмакратычнай беларускай дзяржавы.

У тым жа першым нумары часопіса „Іскры Скарыны”, які выйшаў у Чэскай Празе 3 ліпеня 1931 году, быў зьмешчаны абшырны й грунтоўны артыкул Тамаша Грыба пад назовам *Культурнае будаўніцтва новай Беларусі*¹⁰⁰. Эміграцыйны публіцыст выйшаў ад сьцьвярджэньня, што Беларусь усё яшчэ зьяўляецца для навукі terra incognita (таемная зямля), аб якой дасьледчыкі нарэдка апавядаюць розныя легенды. Такому падыходу да справы ў нейкай ступені спрыялі й самі беларусы, адгароджаныя ад культуры й цывілізацыі, акунутыя ў атмасфэру песняў, легендаў, казак і забабонаў. Аднак у духоўным падтэксьце беларус – паводле Тамаша Грыба – адчуваў сваю ўласную нацыянальную, моўную й культурную тэаснасьць, свой аўтэнтызм і сваю непаўторную самабытнасьць. Дасьледчыкі аднак ахвотна кіраваліся ўяўнымі й прыкіднымі рэаліямі ды трактавалі беларускую нацыю як арганічную частку нацыі расейскай альбо польскай. Успрымалі яны беларусаў як этнаграфічны сурагат, які ахвотна выкарыстаўвалі больш разьвітыя суседзі.

Публіцыст „Іскраў Скарыны”, будучы гарачым прыхільнікам ідэі нацыянальнага й дзяржаўнага адраджэньня Беларусі, шукаў у мінулым роднага краю адраджэнскіх крыніц і каранёў. Адклікаўся ён

⁹⁹ А д Р э д а к ц ы і, у: „Іскры Скарыны”, № 1, Прага 1931, с. 1.

¹⁰⁰ Т. Г р ы б, *Культурнае будаўніцтва Новай Беларусі*, у: „Іскры Скарыны”, № 1, Прага 1931.

да тых слаўных момантаў у гісторыі, якія сьведчылі аб праявах жывога беларускага нацыянальнага духу.

„Быў час – напісаў Т. Грыб – калі беларускі народ, як этнічнае супольства – быў вольным і дзяржаўна-самастойным народам; займаў пачэснае мейсца паміж іншымі вольнымі народамі; стаяў на ўзвышшы дасягненьняў тагачаснае агульналюдзкае культуры.

Беларуская мова, яшчэ на рубяжы XII-XIII стагодзьдзяў, стаўшая літаратурнаю моваю, была пануючай ва ўсіх дзяржаўных установах Беларусі, была моваю ўсяго беларускага супольства – мажатаў, шляхты, духавенства, мяшчанства, рамесьніцтва й сялянства. У XIV стагодзьдзі падчас магутнага ўздойму рэфармацыі на Беларусі, паклаўшай моцныя падваліны буйнага росквіту беларускай культуры, беларуская мова дасягнула ўзвышша свайго літаратурнага разьвіцця.

У канцы XVI і пачатку XVII стагодзьдзяў адбыліся на Беларусі падзеі, якія зьнівэчылі магутны ўздойм беларускай рэфармацыі й гуманізму, спынілі быўны росквіт беларускае культуры; заняпала беларуская літаратурная мова. З канца XVII стагодзьдзя беларуская мова стала ўжо толькі моваю «простага народу» – рамесьніцтва й сялянства. Сацыяльныя вярхі беларускага супольства, пад уплывам настаўшае каталіцка-правастаўнае рэакцыі, падлеглі асьміліяцыі – занядбалі, а ўрэшце й зусім пакінулі сваю родную беларускую мову, успрынялі мову польскую або рускую, страцілі сваю самаістую культурную індывідуальнасьць, чужынцамі – калёністамі сталі ў сваім родным краі.

*Працэс асьміліяцыі вышэйшых станаў беларускага супольства прадаўжаўся аж да канца XIX стагодзьдзя; пад націскам грубае сілы царскае Расіі пачаў шырыцца й у асяродзьдзі «простага народу» – рамесьніцтва й сялянства. Ніколі яшчэ так пасляхова не адбывалася палянізацыя беларускага народу, пераважна каталіцкага веравызнаньня, як пасля доўгалетняга тэрору й жорсткага панаваньня на Беларусі рускага сатрапа Мураўёва – вешацеля; ня ў меншай меры адбывалася й русьфікацыя беларускага народу, пераважна права-слаўнага веравызнаньня. Каталіцтва й правастаўе на Беларусі сталі галоўнымі чыннікамі культурнай асьміліяцыі беларускага народу*¹⁰¹.

Паводле публіцыста „Іскраў Скарыны”, працэс асьміліяцыі беларусаў быў часткова ўстрыманы ў XVIII і ў XIX стагодзьдзях. Лічыць ён, што пад уплывам вызвольных свабодалюбівых ідэяў Францускай рэвалюцыі й рамантызму, у Беларусі распачаўся працэс

¹⁰¹ Тамсама, с. 4.

нацыяналізацыі. Аднак ня быў ён у стане давесці да поўнага нацыянальнага адраджэння. Справа ў тым, што носьбіты рамантычных ідэяў былі наогул моцна звязаныя з польскай нацыянальнай сьведомасцю й з каталіцкім веравызнаннем, што ў значнай ступені абмяжоўвала ў іх сэрцах і думках абсяг ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння. Носьбіты гэтых ідэяў імкнуліся перадусім да палягчэння лёсу беларускага селяніна й толькі ў нязначнай ступені думалі аб беларускай дзяржаўнай незалежнасці.

У XIX стагоддзі ў Беларусі ўсё яшчэ не было нацыянальнай прэсы й палітычных арганізацыяў, якія б цвёрда стаялі на грунце існавання незалежнай беларускай дзяржавы. Новыя зьявы ў беларускім нацыянальным руху – меркаваньнем Тамаша Грыба – праявіліся на пачатку XX стагоддзя, у часе першай расейскай рэвалюцыі й асабліва ў часе рэвалюцыі Кастрычніцкай. На гэтую тэму Тамаш Грыб напісаў наступнае:

„У бураломныя дні рэвалюцыі 1905-1906 гадоў беларускае сялянства й рамесніцтва зрабіла першую спробу актыўнага выступлення з дамаганьнем волі; адкрыта загаманілі ў сваёй роднай мове. Зь іх асяроддзя выходзе новая, маладая й бадзёрая – нацыянальна сьведомая інтэлігенцыя; узмацняе й кладзе новыя падваліны адраджэння беларускае культуры.

Падчас настаўшага вялікага катаклізму на Ўсходзе Эўропы ў 1917 годзе – распаду турмы народаў пад гучнай назваю Расійская Імпэрыя – беларускі народ здабыў у сабе столькі сілы й нацыянальна-сацыяльнай сьведомасці, што абвясціў свой родны край вольнай і ні ад каго незалежнай рэспублікай.

Праўда, не абараніў свае дзяржаўнае самастойнасці; быў пераможаны ў няроўным змаганьні на два франты – проці Масквы й проці Варшавы. Але з тым большаю заўзятасьцю імкнецца вярнуць сабе ўтрачаную волю.

Народ, які аднаго разу паўстаў на змаганьне за сваю незалежнасць, ня можа быць доўга нявольнікам – здрузгоча кайданы няволі”¹⁰².

У другой частцы сваёй публікацыі Тамаш Грыб выказаў думку аб тым, што размах беларускага культурнага й нацыянальнага адраджэння ў часе Кастрычніцкай рэвалюцыі й пасля яе ўстры-

вожыў як расейскіх, так і польскіх нацыяналістаў, якія ў беларускім імпаце, што найпаўней выявіўся ў факце пакліканьня да жыцця Беларускай Народнай Рэспублікі, убачылі магчымасьць поўнага выхаду Беларусі й беларусаў са сфэры іх уплываў ды іхнага панаваньня. На гэтую тэму эміграцыйны аўтар напісаў наступнае:

„Стыхійны ўзрост беларускага вызвольна-адраджэнскага руху трывожыць супакой гнабцеляў; пагражае трываласьці іх ладу, здзірства й насільства. Апрача жорсткага тэрору, які ўжываецца імі ў адношанні да мірнага й безбароннага насельніцтва, прыдумляюцца розныя каверзы й шахрайствы, абы толькі спыніць, абы затрымаць стыхійны поступ адраджэння й вызвалення беларускага народу. Але дарэмныя іх намаганні. Гісторыя мае сваю жалежную лёгіку. Не назад, а наперад, усё наперад і толькі наперад ідзе магутны поступ усяго чалавецтва. І беларускі вызвольна-адраджэнскі рух, выкліканы грукатам усёагульнага посту, ня можа спыніцца ад таго, што сквапны польскі пан, ці прагавіты рускі камісар таго не жадаюць”¹⁰³.

У далейшых фрагмэнтах сваёй публікацыі эміграцыйны дзеяч заняўся характарыстыкай тых балючых зьяваў, якія выступілі ў беларускім жыцці на пачатку 1930-х гадоў, калі ў Савецкай Беларусі закончыўся пэрыяд беларусізацыі й звязанай зь ёю адноснай нацыянальнай і палітычнай свабоды ды пачыналіся гады жорсткага сталінскага тэрору й бяспрыкладнай русыфікацыі краіны. Тамаш Грыб быў, несумненна, добра запазнаны з наступам сталіншчыны й не хаваў сваіх варожых адносінаў да яго.

„Хіба-ж гэта ня ясна – напісаў Грыб – на Беларусі адбываецца вялікая культурная рэвалюцыя!

Мусім аднак бліжэй прыглядзецца да гэтае зьявы. Перадусім, які канкрэтны зьмест гэтага паняцця – культурная рэвалюцыя?

Злоўжываюць гэтым словам маскоўска-бальшавіцкія гнабцелі беларускага народу, калі яны ім азначаюць беларусізацыю; тую беларусізацыю, якая здзяйсняецца імі з адзінай мэтай замацавання дыктатуры дзяржаўнага апарату; тую славетую беларусізацыю, якая зводзіцца да таго, каб дзяржаўныя ўрадаўцы-бюракраты, ведаючы беларускую мову, спрытней і чым хутчэй маглі абдурыць беларускага селяніна й работніка, зьбянтэжанага інтэлігента, ды мацней заціснуць

¹⁰² Тамсама, с. 4.

¹⁰³ Тамсама, с. 4-5.

беларускі народ у жалезных абцугі калёніяльнага вызыску. Няхай сабе, маўляў, і ў беларускай мове гавораць, пішуць і друкуюць – гэта няважна, абы толькі змест быў агульнаарускі і вялікадзяржаўніцкі¹⁰⁴.

У канцы сваіх разважанняў беларускі эміграцыйны публіцыст рашуча выказваецца за поўную незалежнасць беларускай мовы, беларускай культуры, беларускай нацыянальнай сьвядомасці і беларускай дзяржаўнасці, бачачы ў іх паратунак для беларускага народу. Тамаш Грыб сьцьвярджае наступнае:

„Агульналюдская культура ствараецца людзьмі й народамі, ствараецца нацыямі. Вось чаму, будуючы нацыянальную беларускую культуру, мы ня ўхіляемся ад агульналюдскае культуры. Хочамо толькі захаваць прыдбаны ў цягу стагодзьдзяў цяжкі жьцьцёвы досвед нашага працоўнага народу; хочамо наяўна, усебакова ды інтэральна яго ўсьвядоміць і выявіць. Мы хочамо, каб у будаўніцтве гмаху агульналюдскае культуры прыёмалі чынны ўдзел і нашы інжынеры культурнага будаўніцтва; каб беларускі працоўны народ перастаў быць толькі аб'ектам, а стаў суб'ектам вялікага будаўніцтва агульналюдскае культуры; каб іншыя нацыі ўспрыямалі таксама найлепшыя асаблівасці беларускае культуры, як мы ўспрымаемо й ператвараемо ў сабе, прыстасоўваючы да нашых абставін, шэраг найлепшых асаблівасцяў іх культуры. Хочамо быць раўнапраўнымі й раўнаважартнымі ўдзельнікамі ўсеагульнага культурнага будаўніцтва.

Ясна й зразумела: будуючы нацыянальную беларускую культуру на моцных падвалінах жьцьцёвага досьведу беларускага працоўнага народу, мы гэтым самым узбагачаемо агульналюдскую культуру, прымаемо чынны ўдзел у будаўніцтве культуры ўсяго чалавецтва. У гэтым ёсьць сэнс і галоўнае значэньне культурнага будаўніцтва Новай Беларусі¹⁰⁵ – канклюдуе эміграцыйны аўтар.

Разважаннямі Тамаша Грыба інспіруюць нас да правядзеньня цікавых аналягаў паміж тымі зьявамі, якія прадставіў эміграцыйны публіцыст, і сытуацыяй у Беларусі з гадоў 1991-1999. Падабенствы праяўляюцца ў тым, што яку 1920-я гады праводзілася беларусізацыя ў Савецкай Беларусі, так у гадох 1991-1995 пасля абвяшчэньня

¹⁰⁴ Тамсама, с. 5.

¹⁰⁵ Тамсама, с. 8-9.

незалежнасці Беларусі распачаўся пэрыяд павольнага й асыярожнага адраджэньня ў краіне нацыянальных каштоўнасцяў.

Другое падабенства кідаецца ў вочы, калі глянём на пачатак 1930-х гадоў, якія азначалі жорсткую расправу з усім нацыянальным і хуткую русыфікацыю краіны, ды параўнаем гэтыя падзеі да сытуацыі, узніклі ў Беларусі пасля рэфэрэндуму з паловы т раўня 1995 году, калі аднавіўся хуткі русыфікацыйны працэс ды імкненьне да поўнага ўключэньня Беларусі ў склад Расеі.

З гэтага вынікае, што як 1930-я гады, так і другая палова 1990-х гадоў азначаюць жорсткае змаганьне зь ідэяй незалежнай і сувэрэннай Беларусі.

Пад загалоўкам *На два фронты*¹⁰⁶ вядомы беларускі эмігрант у Чэскай Празе Тамаш Грыб зьмясьціў артыкул, прысьвечаны пытанню, якое сёньня ня меней актуальнае й важнае для Беларусі ды беларусаў, чым больш за 70 гадоў таму, калі артыкул быў напісаны й надрукаваны.

Эміграцыйны публіцыст заняўся рознымі аспектамі й праявамі беларускай нацыянальнай сьвядомасці ды праблемай значэньня незалежнай дзяржаўнасці ў справе захаваньня народу й нацыі, як каштоўнасці найвялікшага рангу й значэньня. Ужо на пачатку публікацыі Тамаш Грыб ставіць вострыя пытаньні:

„Узьнікае шэраг пытаньняў: нашто й дзеля чаго патрэбна беларускаму народу свая самастойная дзяржава? Што такое дзяржава? Што знача быць вольным і дзяржаўна-самастойным народам?

Каб адказаць на ўсе гэтыя пытаньні, мусімо зьвярнуцца да разгляду асноўных падвалінаў жьцьця й дзейнасьці людзкага суспольства.

Першай і асноўнай падвалінай жьцьця й дзейнасьці людзкага суспольства ёсьць арганізацыя. Без арганізацыі няма й суспольства; неарганізаваны натоўп ня ёсьць суспольства. Толькі арганізацыя стварае тую маральна-псыхічную суцэльнасць, якую мы называемо суспольствам.

Людзкое суспольства такім чынам ня ёсьць арганізм, як дзе хто думае; людзкое суспольства ёсьць арганізацыя, нават вельмі склада-

¹⁰⁶ Т. Г р ы б, *На два фронты*, у: „Іскры Скарыны”, № 3, Прага 1934.

ная сыстэма арганізацыі, і чым больш культурнае суспольства, тым больш складаная сыстэма яго арганізацыі¹⁰⁷.

У далейшых разважаньнях і вывадах Тамаш Грыб выказвае думку аб тым, што кожнае грамадства абавязана перадаць на інстытут самазахаваньня й волі да жыцця. Паводле аўтара, чым вышэйшай зьяўляецца сьвядомасьць акрэсьленай нацыі, тым большая ў яе прага ўмацаваньня свае незалежнасьці й сувэрэннасьці. Такія схільнасьці напачатку праяўляюцца ў салідарнасьці сям'і, роду, племені, этнаграфічнай супольнасьці, урэшце – у еднасьці народу й нацыі. Усё гэта, меркаваньнем Тамаша Грыба, вядзе чапавечае грамадства да незалежнай дзяржавы, якая зьяўляецца найвышэйшай формай духоўнай тэарэтычнай і суверэннасьці народу. Тамаш Грыб лічыць, што толькі незалежная дзяржава дае народу магчымасьць выйсці з залежнасьці й зьявіць на шлях сувэрэннасьці й міжнароднага прызнаньня, а таксама магчымасьць уплыву на толькі на ўласны лёс, але й на лёс іншых народаў. На гэтую тэму Тамаш Грыб піша:

„Народ як этнічнае суспольства толькі праз сваю самастойную дзяржаву дасягае ўзвышша, поўнага й усебаковага разьвіцця, наяўнага выяўленьня свае самаіснае індывідуальнасьці; забесьпячае сабе права міжнароднага прызнаньня й незалежнага праўнага становішча ў міжнародных узаемаадносінах.

Як гэта ня дзіўна, але ня кожны народ мае сваю самастойную дзяржаву й ня кожная дзяржава ёсьць народная. Аж па сёньняшні дзень існуюць недзяржаўныя народы. Аж па сёньняшні дзень існуюць многанародныя дзяржавы, у якіх адзін народ зьяўляецца дзяржаўна-пануючым, а іншыя – прыгнечанымі й паняволенымі народы.

Згэтуль якраз і вынікае вялікае ліха на сьвеце: жорсткая міжнародная варажнеча й амаль што безупынныя войны.

Тыя народы, якія пад уплывам вонкавых абставін страцілі сваю самастойную дзяржаўнасьць, або й зусім яе ніколі ня мелі, гэтым самым яны пазбаўлены першай і асноўнай падваліны свайго прыроднага разьвіцця. Яны выключаны з сыстэмы міжнародных узаемаадносін, абвернуты ў аб'ект панаваньня дзяржаўных народаў, зьяўляюцца ўвонках гістарычнага працэсу разьвіцця ўсяго чалавецтва.

Сьняня ўсё чалавецтва падзелена на дзьве часьці: на дзяржаўна-пануючыя народы й недзяржаўна-паняволеныя народы. Недзяржаўныя народы зьяўляюцца калёніяльнымі нявольнікамі дзяржаўна-пануючых народаў.

Сутнасьць калёніяльнага нявольніцтва выяўляецца ў наступных формах:

1. пазбаўленьне дзяржаўнае самастойнасьці народаў і ўстанавленьне над імі ўладарна-кіруючай зьвержнасьці; пазбаўленьне волі самаўрадаваньня, волі самаарганізацыі й самадзельнасьці культурнай, гаспадарчай і палітычнай;

2. прыўласьцеваньне прыродных багацьцяў (зямлі, лесу, выкопнікаў); калёнізацыя тэрыторыі з мэтай раскладаньня мейсцовага насельніцтва й дэфармацыі сацыяльнай структуры;

3. вызыск працоўнае сілы прыгнечанага й паняволенага народу ў прадпрыемствах дзяржаўна-пануючых народаў; таксама ў спосабе арганізацыі гандлю, крэдыту, сыцягваньня падаткаў, якія ў пераважнай большасьці йдуць не на задаваленьне патрэбаў мейсцовага насельніцтва, а на ўзбагачэньне гнабіцеляў;

4. вызыск інтэлектуальнае сілы прыгнечанага й паняволенага народу, яго інтэлігенцыі ў культурных, гаспадарчых і палітычных установах дзяржаўна-пануючага народу;

5. вызыск мілітарнае сілы (дзяржаўная паліцыя, войска); у прыпадку вострых нацыянальна-сацыяльных канфліктаў і ў прыпадку вайны – гэта ёсьць вызыск крыві прыгнечанага, паняволенага народу.

У выніку гэтага калёніяльных народы маюць здэфармаваную сацыяльную структуру; зьяўляюцца няпоўнымі суспольствамі: яны ня маюць сваіх культурных і замжных станаў, ня маюць нават свае інтэлігенцыі, бо ня маюць сваіх школ. Усе вышэйшыя функцыі іх культурнага, гаспадарчага й палітычнага жыцця выконваюцца чужынцамі. Гэта ёсьць народы плебэяў, народы сялян і работнікаў, якія працуюць на ўзбагачэньне сваіх гнабіцеляў, застаючыся самі ў вялікай бядоце¹⁰⁸.

У канцы свайго артыкула Тамаш Грыб сьцьвярджае, што няма такіх народаў, якія ня прагнулі б мець сваю незалежную дзяржаву. Аднак сёньняшняя сытуацыя ў Беларусі не пацьвярджае слухнасьці гэтай думкі Тамаша Грыба. На жаль, народам, які выразна не дацэньвае аграмаднага значэньня незалежнай і сувэрэннай дзяржавы, зьяўляюцца беларусы.

¹⁰⁷ Тамсама, с. 5.

¹⁰⁸ Тамсама, с. 8.

У чацьвертым нумары часопіса „Іскры Скарыны” за 1934 год была зьмешчана абшырная публікацыя пад загалоўкам *Дзьве культуры і дзьве экспанзыі аўтарства Васіля Захаркі*¹⁰⁹.

Эміграцыйны публіцыст у згаданым артыкуле *Дзьве культуры і дзьве экспанзыі* заняўся пытаньнем, якое, па сутнасьці, да сёньня ня страціла свае актуальнасьці й важнасьці. Разгледзеў ён праявы расейскай экспансьўнасьці й агрэсьўнасьці ды імкненьне расейскіх эмігрантаў да таго, каб ня толькі прыпісаць Расеі ўсю спадчыну Кіеўскай Русі, але таксама заўладаць культурнымі, мастацкімі й літаратурнымі здабыткамі Вялікага Княства Літоўскага. Васіль Захарка спасылаецца на выступленьні ў Парыжы Мілюкова ды ў Лёндане Муратава, якія бессаромна прыпісалі Расеі ўсё тое, што на працягу стагодзьдзяў было створана ўкраінцамі й беларусамі. Захарка пераканаўча даказвае, што расейскія эміграцыйныя дасьледчыкі займаюцца сьвядома фальшаваньнем гісторыі:

„Даўгавечнасьць Расіі панам Муратавым падпіраецца, па-першае архітэктураю і мастацтвам XI-XVII стагодзьдзяў, якія маюцца «в стенных росписях русских церквей»: Пскова, Ноўгарада, Кіева й Супрасля; па-другое «русским языком, рускою эмалью, русским православным сознанием», якія «шырокою волною распространились на запад во второй половине XIV века и в последующем столетии».

Асабліваю заслугу дакладчык надае рускай культуры, якая напоўніла сваім зьместам узьнікшую ў XIV і XV стагодзьдзях Літоўска-Рускую дзяржаву. Руская мова была ў ёй дзяржаўнаю й літаратурнаю моваю. На гэтай мове быў напісаны літоўскі юрыдычны статут, які паслужыў пазьней адной з галоўных крыніц судавога ўлажэньня цара Аляксея Міхайлавіча. На рускай мове адбываліся дэбаты ў літоўскіх сэймах, якія выяўлялі сабой аналёгію сярэднявечнага англііскага парламэнту. Гаворачы далей аб тым, што гэтая «руская культура» разам зь літоўскімі вяльможамі й духоўнымі асобамі прасочвалася і ў Польшчу, ён нарэшце кажа: «Такі знакамiты прыклад рускай культурнай экспансіі ў XIV стагодзьдзі».

Так і ў гэты спосаб маскоўскія імперыялісты й русьфікатары падпіраюць чужымі каштоўнасьцямі існаваньне нават таго, чаго не было»¹¹⁰.

У далейшых сваіх разважаньнях эміграцыйны беларускі публіцыст супрацьстаўляецца тэзісу Муратава аб тым, што Маскоўская Русь уплывала культурна й літаратурна на Запад і перадусім на Беларусь. Захарка на гэтую тэму піша наступнае:

„Маскоўшчына ня толькі ў літаратуры, але й ва ўсёй цывілізацыі адставала ад Беларусі на добрых 150 гадоў. З гэтай прычыны ня ёй было марыць аб якім-небудзь культурным уплыве на захад ад Масквы. Фактычна яна аб гэтым ніколі й ня думала. Дарогу на захад заўсёды расчышчаў ёй толькі штык.

З гэтага пункту гледжаньня вялікае княства Беларуска-Літоўскае не магло быць напоўнена ў XIV і XV стагодзьдзях тым, чаго не было ў самой Маскве – рускай культурай.

У XIV і XV стагодзьдзях вялікае княства Беларуска-Літоўскае абхапляла ўжо ня толькі ўсе беларускія й літоўскія землі, але й большую частку ўкраінскіх зямель, вызваленыя княствам ад татарскага ўціску. У гэтую пару межы Беларуска-Літоўскай дзяржавы абыймалі сабою велізарны абшар ад Балтыцкага да Чорнага мора. Яна цяпер зьяўлялася як-бы вольным каналем зратам трох народаў і трох старонак: Беларусі, Літвы й Украіны, але культура ў ёй была адна – беларуская. Дзяржаўная мова, суд, законы, школы, ваенная арганізацыя, дзяржаўнае кіраўніцтва й, нарэшце, этыкет двара – усе гэта было ад пачатку да канца беларускае»¹¹¹.

Чарговай справай, якой заняўся Васіль Захарка, была справа збройных канфліктаў паміж Маскоўшчынай і Вялікім Княствам Літоўска-Рускім. Паводле эміграцыйнага крытыка, Масква сваю экспансію на захад разьвівала ня ў форме літаратурнай, культурнай ці мастацкай, а толькі ў форме збройнай агрэсіі.

Далейшыя фрагмэнты сваёй публікацыі Васіль Захарка прысьвяціў разважаньням аб стане разьвіцця асьветы ў Вялікім Княстве Літоўскім і Маскоўскай Русі. Даказвае ён, што асьвета ў беларускай мове, а таксама беларускае друкарства на многія дзясяткі гадоў апырэдзілі разьвіццё школьніцтва й кнігадрукаваньне ў Маскоўшчыне. Беларускі публіцыст многа разоў спасылаецца на тых аб'ектўных расейскіх гісторыкаў, якія да рэвалюцыі ня раз

¹⁰⁹ В. Захарка, *Дзьве культуры і дзьве экспанзыі*, у: „Іскры Скарыны”, № 4, Прага 1934.

¹¹⁰ Тамсама, с. 3-4.

¹¹¹ Тамсама, с. 42.

падкрэсьлівалі культурную й літаратурную дамінацыю беларускіх земляў ды іх пладат ворны ўплыў на культуру Маскоўскай Русі. Між іншым, Васіль Захарка шырока паказвае постаць Сімяона Полацкага, які, пераехаўшы з Полацка ў Маскву, даваў асьвету царскім дзецям і вучыў мясцовых расейскіх літаратараў прынцыпаў новага верша-складаньня. У канцы сваёй публікацыі эміграцыйны беларускі аўтар даказвае, што расейскія палітычныя й дзяржаўныя ўлады заўсёды мелі вернага саюзніка ў праваслаўным духавенстве, якое істотным чынам прычынілася да разьвіцця расейскай экспансіі й агрэсіі.

У тым жа чацьвертым нумары эміграцыйнага часопіса „Іскры Скарыны” за 1943 год быў зьмешчаны ананісны артыкул з загалокам у царкоўнаславянскай мове *На земле мир, у человетецх благоволение*¹¹². Невядомы аўтар гэтай абшырнай публікацыі ўжо на самым пачатку выступіў з тэзай пра тое, што ў часе Першай Сусьветнай вайны найбольш пакрыўджанымі народамі аказаліся беларусы і ўкраінцы. Паводле публіцыста, вялікія суседзі гэтых народаў выкарысталі сваю сілу з той мэтай, каб падпарадкаваць сабе й зьявольціць як беларусаў, так і ўкраінцаў:

„Найлепшай ілюстрацыяй новага пасляваеннага нявольніцтва можа служыць Беларусь і Украіна. Гэтыя старонкі спачатку былі пазбаўлены права на нацыянальна-дзяржаўнае існаваньне, а затым адданы на ласку Расіі й Польшчы, якія, пасля сусьветнае вайны, распачалі новую вайну, на гэты ўжо раз зь беларускім і ўкраінскім народамі, зьнішчаючы іх фізычна й духоўна.

Зусім інакш паступілі дзяржавы пераможцы там, дзе справа датыкалася іх уласных інтарэсаў. Так напрыклад: адмаўляючы Беларусі й Украіне ў прызнаньні іх права на дзяржаўнае існаваньне, яны ў той-жа самы час прызнаюць дзяржаўную незалежнасьць такой старонцы, як Аўстрыя, якую потым прыйшлося нават забавязваць гэнай незалежнасьцю ў удуміснай дагодзе. Не пазбаўлена пэўнага навучальнага значэння й прызнаньня дзяржаўнае незалежнасьці за Прыбалтыцкімі рэспублікамі. І тут, мабыць, большую ролю адыгралі кардонныя інтарэсы дзяржаваў пераможцаў, чымся законныя правы народаў гэных рэспублік, хаця Прыбалтыцкія нацыі ўсёды мелі законнае права на сваё незалежнае дзяржаўнае існаваньне. У выніку такога падыходу пераможцаў у сусьветнай вайне да мірных дагавораў і да ўтварэньня новае

мапы Эўропы, аказалася, што вызвольная вайна амаль нікому свабоды не дала. Цяпер дзяржавы пераможцы ды іх васалы, асабліва Польшча, ня маюць свабоды ад страху перад нянавісьцю паняволеных імі народаў, а паняволеньня народы ад таго насіпства, якім абдаравалі іх творцы «міравых дагавораў».

*Вэрсальскі дагавор напрыклад аказаўся з такім духам, які спрыяе толькі сільным, бо зьяўляецца вынікам сілы, а на слабых не зьявртае ніякае ўвагі, хаця й іх сыны нямапа пралівалі свае крыві на аптар Новай Эўропы*¹¹³.

На думку беларускага эміграцыйнага публіцыста, вялікай праблемай у эўрапейскай рэчаіснасьці стаўся справа нацыянальных меншасцяў у паасобных дзяржавах. Некаторыя эўрапейскія краіны прымянілі да нацменшасцяў вельмі дэмакратычныя й прызныя для іх прынцыпы. Іншыя дзяржавы толькі ў словах дэктывалі зразуменьне да патрэбаў нацыянальных меншасцяў, а ў практыцы стасавалі да іх прасьледаваньні й прыгнёт. Да краін, якія праявілі на практыцы многа дэмакратызму й добразьмлівасьці, беларускі эміграцыйны аўтар залічыў Чэхаславацкіну й Латвію. Да дзяржаваў, якія не праявілі добрай волі ў гэтай справе, публіцыст залічыў Савецкі Саюз, Польшчу й Германію. Беларускі аўтар асудзіў крыгьмна таксама Лігу Нацый, закідваючы ёй пасьўнасьць і бяссьільнасьць. Асабліва востра заатакаваў бальшавізм і гітлерызм, трактуючы іх як вялікія ворагі свабоды народаў. На гэтую тэму публіцыст, між іншым, напісаў:

„Існуе Ліга Нацый, але й яна даўно ўжо страціла тыя высокія мэты, якія паложаны ў аснову яе статуту.

Ясна й зразумела, дзеля гэтага, скуль паходзіць тая ўдушлівая атмасфэра, у якой мы жывем і ў якой нельга ўжо дыхаць. Бяспраўе й насіпства сталі правам сільнага, а воля й справядлівасьць абярнуты ў насьмешку. Атручана грамадзае жыцьцё. І што найгоршае – у гэтай атручанай атмасфэры расьце й выхоўваецца моладзь.

У апошні час, пасля сусьветнае вайны, чалавецтва пачало ратавацца ад удушлівае атмасфэры. Але чым? – Крайнасьцімі, як бальшавізм і фашызм; фашызм зьяўляецца нбы антытаксынам на бальшавізм. Але сапраўдныя прэпараты – воля, роўнасьць, справядлівасьць, прымірэнне народаў – так і застаюцца бяз жаднага ўжытку.

¹¹² *На земле мир, у человетецх благоволение*, у: „Іскры Скарыны”, № 4, Прага 1934.

¹¹³ Тамсама, с. 48-49.

Запанаваўшы ў сьвеце псыхоз пашаны зрубае сілы вядзе да таго, што адна зь вялікіх дзяржаваў – Японія – пачала ствараць новыя заварушэньні, а другая – Нямецчына выбіваецца зь насіпства, каб хутчэй уступіць самой у шэрагі насіпнікаў і такім мадэрным спосабам дасягнуць міжнароднае раўнавагі.

Сьвет ізноў апынуўся перад музыкаю вайны, барабаны для якой рыхтуюцца на ўсіх ваенных заводах Эўропы, Азіі, Амэрыкі¹¹⁴.

Беларускі публіцыст не бяз рацыі сьцьвярджае, што імпэрыяльныя імкненьні Расеі могуць пагражаць Беларусі новай няволяй. Свае разважаньні заканчвае ён наступнай канклюдзіяй:

„Стаімо перад фактам узмоцненае падрыхтоўкі да вайны. Адбываецца разьмеркаваньне ўзброеных сілаў. Распачынаецца вялікая завіруха, надыходзіць бура... Мімаволі ўзьнікае пытаньне, што будзе з нашай бацькаўшчынай? Няўжо ізноў стане яна баёўным полем, няўжо ізноў у дыме пажараў будуць нішчыцца здабыткі мірнае працы беларускага народу?

...Узапраўды мір і добразычлівасьць магчымы толькі тады, калі здзейсьнена будзе дэмакратыя, як сыстэма арганізацыі вольнага чалавецтва¹¹⁵.

Трэба сказаць, што драматычныя прагнозы ананімнага беларускага эміграцыйнага аўтара поўнасьцю пацьвердзіў выбух Другой Сусьветнай вайны.

У пятым нумары эміграцыйнага часопіса „Іскры Скарыны” за 1935 год быў зьмешчаны грунтоўны артыкул пад загалоўкам *Што такое нацыянал-дэмакратызм?* аўтарства Т. Глебы¹¹⁶. Яго зьяўленьне было звязана з шалёнымі напасьцямі, што ў тым часе накіроўваліся ў Савецкай Беларусі ў адрас усіх беларускіх нацыянальных сілаў, якія паплечнікі Сталіна пагардліва акрэсьлівалі нацыянал-дэмакратамі. Пад закідам нацыянал-дэмакратызму арышт оўваліся й асуджаліся на ссылкі альбо й на сьмерць тысячы верных сыноў і дочак Беларусі. Шаленства такога змаганьня давяло многіх выдатных беларусаў да

¹¹⁴ Тамсама, с. 49.

¹¹⁵ Тамсама, с. 54.

¹¹⁶ Т. Г л е б а (Т а м а ш Г р ы б), *Што такое нацыянал-дэмакратызм?*, у: „Іскры Скарыны”, № 5, Прага 1935.

пакаляльных выступленьняў, да дзікай самазьнішчальнай крытыкі. Сярод такіх людзей апынуліся, між іншым, найвыдатнейшыя беларускія пісьменьнікі – паслядоўныя абаронцы беларускага люду Янка Купала й Якуб Колас.

У пакаляльным лісьце з думкай аб выратаваньні ўласнага жыцьця Янка Купала напісаў:

„Прасякнуты нацыянал-дэмакратычнай заразай, прышчэпленай мне нашаніўскім пэрыодам маёй літаратурнай працы, калі я стаў і быў адным з ідэалёгаў буржуазна-дэмакратычнага адраджэньства і «неза-лежніцтва», я і пасья Кастрычнікавае рэвалюцыі не адмежаваўся як гэта належала, абкружаючага мяне нацыянал-дэмакратычнага асяродзішча, а быў уцягнуты ім і прыняў самы блізкі ўдзел у контр-рэвалюцыйнай рабоце віднейшых беларускіх нацыянал-дэмакратаў, якія на грунце констытуцыі Савецкае Беларусі, карыстаючыся давер'ём, якое аказана было ім з боку савецкай улады, прыкрываючыся хлусьлівай заслоннай фальшывых крывадушных дэятарцаў і запэўненьнем, право-дзілі свае шкодніцкія нацыянал-дэмакратычныя ідэі на культурным фронце¹¹⁷.

У падобным ганебным тоне выказаўся таксама верны сын беларускай вёскі Якуб Колас:

„У гэтай шкоднай контррэвалюцыйнай рабоце, побач з актыўнейшымі прадстаўнікамі беларускага нацыянал-дэмакратызму, прымаў удзел і я, падпаўшы пад уплыў нацыянал-дэмакратычных ідэяў і настрояў. Мая дзейнасьць выразілася ня толькі ў канкрэтнай рабоце ў якасьці члена тэрміналегічных камісіяў, у навукова-тэрміналегічнай камісіі і ў Інстытуце беларускай культуры, але і ў маральным падтрыманьні і адабрэньні тае работы, тых установак і тых ідэалёгічных вывіхаў і контррэвалюцыйных працяў, што неўнікнёна, у сілу свае дробнабуржуазнае і кулацкае прыроды нёс беларускі нацыянал-дэмакратызм. Адарваны ад жывых крыніц пралетарскіх мас, замкнёны ў цесным крузе нацыянал-дэмакратычнай інтэлігенцыі і атручаны нацыянал-дэмакратычным дурманам я па-прымірэнку і апартуністычна адносіўся да ўсіх яго працяў, ні разу ня выступіўшы супраць іх ні вусна, ні ў друку, ні ў парадку пралетарскай самакрытыкі. Мая

¹¹⁷ Цыт. за: Л. Б э н д э, А л. К у ч а р, *Матар'яты для нарысаў па гісторыі беларускай літаратуры*, у: „Маладняк”, №№ 6-7, Менск 1931, с. 106.

літаратурная дзейнасць, асабліва яе першы перыяд, выходзячы сваімі карэннямі з часоў Нашай Нівы і наскрозь прасякнута дробна-буржуазнымі нацыянал-дэмакратычнымі настроймі таксама шмат спрыяла росту і развіццю беларускага нацыянал-дэмакратызму¹¹⁸.

Несумненна, эміграцыйны публіцыст глыбока ўсведамляў сабе тыя страшэнныя разьмеры праяваў сталінскага тэрору, які падняў востры меч над галоўнамі ўсіх дэмакратычных сіл у Беларусі. Публіцыст „Іскраў Скарыны” пастараўся пранікнуць у самую істоту страшэннай тэрарыстычнай акцыі ў Савецкай Беларусі. На пачатку пастараўся ён зразумець самую істоту тэрміну нацыянал-дэмакратызм.

„Ведама, нельга ўважаць, што слова нацыянал-дэмакратызм ня мае ніякага зместу. Бальшавікі гэтага слова ўжываюць умоўна, але гэта не азначае, што не ўкладаюць у яго ніякага зместу. Кожнае слова мае свой унутраны псыхічны змест. Слова бяз зместу – пусты гук. Мусімо шукаць, дзеля гэтага, унутраны псыхічны змест слова нацыянал-дэмакратызм, калі гэта слова ня ёсць пусты гук.

Аб першапачатковым змесце слова нацыянал-дэмакратызм можамо судзіць з гісторыі яго ўзніку.

Беларуская інтэлігенцыя, якая ў перыяд нэпу ляляла супрацоўнічала з бальшавікамі, верыла ў магчымасць паступеннага жывання бальшавіцкае дыктатуры, спадзяючыся на бальшавіцкі рэфармізм зверху, на мірную эвалюцыю, верыла ў магчымасць павольнага перараджэння бальшавіцкае дыктатуры ў дэмакратыю, імкнулася да зьдзяйснення дэмакратыі. Згэтуль і назва – дэмакраты, а не мэтайкненьні – дэмакратызм. Іншае паходжаньне мае слова «нацыянал»; у бальшавіцкай тэрміналогіі азначае тое самае, што слова «инородец» – нешта адменнае, ня рускае, зь іншага роду, зусім іншы народ. Беларусы – інородцы: так было пры царскім рэжыме. Беларусы – нацыяналы; гэтак ёсць пры бальшавіцкім рэжыме. Беларусы – ня ёсць рускія. Беларусь – ня ёсць Расія. Беларусь там, дзе жыве беларускі народ, дзе жыве беларуская мова – ад Ловаці аж да Буга. Гэта ведае кожны сьведомы беларус: тым больш гэта ведае нацыянальна сьведомая беларуская інтэлігенцыя. Згэтуль беларускі нацыяналізм на сваёй зямлі – свая праўда і воля!

Нацыянал-дэмакратызм, такім чынам, ёсць імкненьне беларускае інтэлігенцыі да захавання адменных асаблівасцяў беларускага народу і ўстанаўленьня на Беларусі народна-рэспубліканскага ладу.

Гэткі, відавочна, быў першапачатковы змест слова – беларускі нацыянал-дэмакратызм¹¹⁹.

У далейшых сваіх разважаньнях эміграцыйны аўтар прыходзіць да вываду, што нацыянал-дэмакрат – гэта ў разуменьні сталінскіх ідэялягаў такі чалавек, які не атэсамліваецца з рускімі й падкрэсьлівае сваю ўласную, ня рускую нацыянальную тэаснасьць.

На думку Т. Глебы, на беларускі нацыянал-дэмакратызм працавалі ўсе беларускія нацыянальныя партыі. Сярод іх аўтар называе Беларускаю Сацыялістычную Грамаду, Беларускаю Партыю Сацыялістаў-Рэвалюцыянераў, Беларускаю Партыю Сацыялістаў-Фэдэралістаў і ўсіх іншых, якія супрацьстаўляліся й змагаліся з тымі ўсходнімі ці заходнімі чужынцамі, што імкнуліся падпарадкаваць сабе беларускую зямлю й беларускі народ.

Заглыбляючыся ў гісторыю Беларусі, Т. Глеба прыйшоў да высновы, што Савецкі Саюз 1930-х гадоў вярнуўся да царскага пункту гледжаньня на Беларусь. Паводле эміграцыйнага публіцыста, савецкае палітычнае кіраўніцтва, так як калісьці расейскія цары, пачало трактаваць Беларусь як недэманную частку Расеі, альбо як адну з правінцыяў расейскай дзяржавы. У сувязі з такім поглядам, бальшавікі абрушылі свой гнеў на той беларускі нацыянальны рух, які даў да скліканьня Першага Ўсебеларускага Зьезду ў сьнежні 1917 году й 25 сакавіка 1918 году прычыніўся да абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі, якая аталася першай незалежнай сувэрэннай беларускай дзяржавай. На думку беларускага эміграцыйнага публіцыста, якраз у часе гэтых вялікіх гістарычных актаў былі выпрацаваны й сфармуляваны асноўныя прынцыпы беларускага дзяржаўнага ладу. На лад гэты складаліся перадусім: нацыяналізацыя зямлі і ўнутраных яе багацьцяў, аб'яднаньне ў адной дзяржаве ўсіх этнічных беларускіх рэгіёнаў, увядзеньне правоў роўнасьці й вольнасьці ўсіх беларускіх грамадзян, ліквідацыя расейска-польскага абшарніцкага землеўла-

¹¹⁸ Тамсама, с. 110.

¹¹⁹ Т. Г л е б а (Т а м а ш Г р ы б), *Што такое нацыянал-дэмакратызм?*, у: „Іскры Скарыны”, № 5, Прага 1935, с. 6.

даньня й перадача ўсёй зямлі тым, хто на ёй працаваў, рэспубліканска-дэмакратычны дзяржаўны лад у краіне, дамінацыя беларусаў ва ўсіх самаўрадах і ўстановах у незалежнай дзяржаве.

Якраз у гэтых усіх прынцыпах бачыў Т. Глеба найбольш характэрныя рысы беларускай дэмакратыі.

Зразумела, што ўсе гэтыя якасьці грамадзкага й дзяржаўнага парадку не адпавядалі большавікам, што на пачатку 1930-х гадоў прыступілі да другога этапу рэвалюцыі, мэтай якой было поўнае падпарадкаваньне Беларусі й беларусаў Расеі й расейцам.

У далейшых сваіх разважаньнях Т. Глеба зьвярнуў увагу на тое, што расейскія большавікі бязьлігасна расправіліся з найвыдатнейшымі дзяржаўнымі дзеячамі Савецкай Беларусі. Многія зь іх былі сасланы па-за межы роднай краіны альбо пазбаўлены жыцьця. Гаворачы аб гэтай драме, Т. Глеба напісаў:

„Калі яшчэ ў 1928 годзе Алесь Адамовіч, старшыня раднаржому БССР адважыўся сказаць праўду аб калёніяльным становішчы Беларусі і зьвярнуўся да ўсесаюзнага выканаўчага камітэту, каб хоць трохі зьменшыць – не ўхіліць, а толькі зьменшыць! – калёніяльную залежнасьць Беларусі ад Расіі, то, як ведама, у парадку партыйнай дысцыпліны зняты быў з пасады, выключаны з кампартыі і высланы за межы БССР, як нацыянал-апартуністы і эс-эраўскі агент у шэрагах кампартыі.

Ня іначай паступаюць усе расійскія вялікадзяржаўнікі ў кампартыі і ў адношаньні да іншых беларускіх камуністаў, якія маюць адвагу выступаць у абарону жыцьцёвых патрэбнасьцяў беларускага народу – выключаюць з кампартыі й высылаюць за межы БССР”¹²⁰.

У далейшых частках артыкула эміграцыйны публіцыст назваў цэлы шэраг прозьвішчаў беларускіх дзяржаўных дзеячоў, якія разьдзялілі лёс Алеся Адамовіча. Усё гэта – на думку Глебы – вядзецца пад штучна прыдуманым заклікам барацьбы зь беларускім нацыянал-дэмакратызмам, які, паводле савецкіх агітараў, імкнецца да вывядзеньня беларусаў з шчаслівага жыцьця ў Савецкім Саюзе й накіраваньня іх у капіталістычнае пекла захадніх краін.

Т. Глеба ўзяў у абарону, між іншым, выдатнага беларускага вучонага Ёсэвалада Ігнатюскага, які ў часе сьледзтва быў даведзены да самагубства. Гаворачы аб заслугах Ёсэвалада Ігнатюскага для разьвіцьця беларускай незалежнай навукі, аўтар „Іскаў Скарыны” адзначаў:

„Прафэсар Ёсэвалад Ігнатюскі быў сябрам савецкага ўраду БССР; займаў пасаду народнага камісара асьветы. Абапіраючыся на Беларускі Вучыцельскі Саюз, які яшчэ ў 1918 годзе быў заснаваны беларускімі эс-эрамі, закладаў беларускія пачатковыя, сярэднія і вышэйшыя школы. Пры яго непасрэдным удзеле быў заснованы ў 1921 годзе Беларускі Дзяржаўны Ўнівэрсытэт у Менску і Беларуская Сельска-Гаспадарчая Акадэмія ў Горы-Горках, шэраг Беларускіх Вучыцельскіх Інстытутаў і Педтэхнікумаў. Пры яго непасрэдным удзеле і пад яго кіраўніцтвам заснована была ў 1921 годзе беларуская тэрміналёгічная камісія пры народным камісарыяце асьветы, у 1922 годзе тэрміналёгічная камісія, напоўненая новымі працаўнікамі рэарганізавана была ў Інстытут Беларускай Культурь; у 1929 годзе Інбелкульт рэарганізаваны быў у Беларускую Акадэмію Навук. Гэтым былі паложаны моцныя падваліны культурнага будаўніцтва Беларусі. Але гэта, якраз, і напалохла маскоўска-большавіцкіх акупантаў. У студзені 1931 году прафэсар Ёсэвалад Ігнатюскі быў «выкрыты і разгромлень» як галоўны кіраўнік «беларускага контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму», а ў лютым 1931 году забіты ў менскім вастрозе”¹²¹.

Свае разважаньні Т. Глеба закончыў даволі агтымістычнымі сьцьвярджэньнямі:

„Адважна ўзіраемся насустрач будучыні!

Беларускі народ у цягу стагодзьдзяў перажыў шмат розных пыхалецьцяў: жыве і будзе жыць!

Маючы на ўвазе досьвед гістарычнае мінуўшчыны, крытычна ацэньваючы ўсе папярэднія ступені разьвіцьця беларускага вызвольнага руху, нельга не прыйсьці да выснаўку, што ў беларускага народу знойдзецца ў дастатку творчых сілаў і арганізацыйных здольнасьцяў, каб у час катаклізму, які надыходзе, здужаць і аўладаць усе плыні разьішанай стыхіі, устанавіць парадак міру і канструкцыйна-творчай працы для дабра пасталітага люду.

¹²⁰ Тамсама, с. 13.

¹²¹ Тамсама, с. 20-21.

І разарвуцца кайданы няволі, і спадуць чужація ёрмы, і растачнеца новае жыццё.

*Беларусь, бацькаўшчына Скарыны, Буднага, Сапегі, Багушэвіча, Каліноўскага, Грынявецкага, Бурбіса, Ігнатоўскага, наша радзіма Беларусь будзе вольнай і ні ад каго незалежнай рэспублікай!*¹²²

На старонках эміграцыйнага часопіса „Іскры Скарыны” даволі часта паяўляліся публікацыі, якія адносіліся да даўняга гістарычнага мінулага Беларусі. Іх аўтары зыходзілі з пераканання, што ніякі народ не ўфармуе ўласцівым чынам свайго сучаснага й будучага без дакладнага пазнання свае мінуўшчыны. Гаворачы па-другому, гэтыя даследчыкі былі перакананыя, што без гістарычнай памяці ня можа існаваць ніводная цывілізаваная нацыя. Трымаючыся гэтакага пункту гледжання, аўтары „Іскраў Скарыны” часта сцягалі да розных аспектаў мінуўшчыны беларускага народу.

Прыкладам такога тыпу даследавання можа быць аргумент пад назовам *На шляху беларускіх старадаўнасцяў* аўтарства Васіля Захаркі¹²³.

На пачатку свайго эсэ эміграцыйны публіцыст, спасылаючыся на даследаванні расейскага вучонага Любаўскага пад загалоўкам *Древняя русская история до конца XIV века* (Москва 1918), заняўся галоўнымі асяродкамі старабеларускіх дзяржаўных структур. Разглядаючы гэтае пытанне, публіцыст „Іскраў Скарыны” напісаў:

„1. Ноўгарадзкі саюз, які абхапляў сабою ня толькі ільменскіх славян, але таксама і збарскіх (пскоўскіх) Крывічоў;

2. Полацкі, які складаўся з Крывічоў і часткі Дрыгавічоў;

3. Смаленскі, які складаўся з Крывічоў і часткі Радзімічаў;

4. Чарнігаўскі, які складаўся з Радзімічаў, Северан і Вяцічаў.

*Ад гэтуль беларускі народ вёў сваю каленізацыю і тут ён праводзіў сваё дзяржаўнае будаўніцтва, якое завяршылася стварэннем у XIII стагоддзды вялікай Беларуска-Літоўскай дзяржавы*¹²⁴.

¹²² Тамсама, с. 47-48.

¹²³ В. Захарка, *На шляху беларускіх старадаўнасцяў*, у: „Іскры Скарыны”, № 5, Прага 1935.

¹²⁴ Тамсама, с. 65.

У далейшых сваіх разважаннях Васіль Захарка перайшоў да гістарычнага даследавання вядомага прафэсара Каяловіча, які ў кнізе пад назовам *История русского самосознания* (С. Петербург 1901), між іншым, заняўся вывучэннем вялікай ролі беларускіх земляў у стварэнні шматлікіх летапісных помнікаў пасля ўпадку Кіеўскай Русі і ўзнікнення Вялікага Княства Літоўскага. Характарыстычныя ролі, публіцыст „Іскраў Скарыны” сказаў:

„На Беларусі, за доўгія часы яе дзяржаўнага існавання сабралася мноства разнаітых помнікаў будаўніцтва і творчасці беларускага народу, і трэба толькі пашкадаваць аб тым, што ня ўсе яны ўцалелі і захаваліся пасля страты Беларуссю свае дзяржавы. Аднак, ня глядзячы на польска-маскоўскі пагром на Беларусі, усё-ж такі дзе-што захавалася як з старых, так і новых напісаных летапісаў. Гэтак: 1. Старадаўны летапіс па сьпіску так званаму Кенігсберскаму або Радзівіпаўскаму, 2. Так званы Цьверскі летапіс, 3. Супрацьскі летапіс, 4. Два летапісы з 1340 па 1446 год, адзін з якіх быў зьмешчаны ў 1823 годзе лацінскімі літарамі ў віленскім універсітэцкім тэндэіку, 5. У 1860 годзе ў Віцебску знойдзены так званы летапіс Аўраамка і 6. Так званы летапіс Быхаўца.

*Захавалася да нашага часу і невялікая частка старадаўняй паэтычнай творчасці беларускага народу, як песьні і быліны, да якіх, як кажа праф. Каяловіч, прымае вядомае Слова аб палку Ігаравым, гэта значыць, аб паходзе Ноўгарад-Северскага беларускага апалчэння на полаўцаў і аб палоне іх князя Ігара Святаславіча ў 1185-6 гадох*¹²⁵.

Працягваючы свае разважання, Васіль Захарка адклінуўся да працаў выдатнага расейскага гісторыка Пыпіна, які таксама падкрэсліваў культуралогічнае і асветніцкае значэнне беларусаў, якія жылі ў Вялікім Княстве Літоўскім.

У заключэнні публікацыі аўтар „Іскраў Скарыны” ізноў вярнуўся да даследавання Каяловіча і закончыў свой аргумент наступным чынам:

„Апрача пералічаных летапісаў і апавяданняў ня мала беларускіх дакументаў: актаў, граматаў і лістоў знаходзіцца ў розных бібліятэках і

¹²⁵ Тамсама, с. 66.

архівах Маскоўшчыны, Украіны і нават Нямецчыны. Зь ліку агромністых складаў размаітых дакумантаў Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага да гэтага часу выдана ў Пецярбурзе, Кіеве і Вільні толькі 50 тамоў.

Праф. Каяловіч кажа: «Усе гэтыя выданні беларускіх дакумантаў, ня гледзячы на вялікую лічбу зьмешчаных у іх актаў, выносяць на сьвет вельмі малую частку таго багацьця, якое хаваецца толькі ў цэнтральных архівах у Кіеве, Вільні і Віцебску. Усе гэтыя дакуманты яшчэ не прыведзены да належнага парадку, ня гледзячы на ўсю вагу іх опісяў».

З гэтага відаць, што перад новымі беларускімі вучонымі стаіць вялікае заданьне, якое патрабуе ня толькі адшукаць усе дакуманты Беларусі, але і належна асьвятліць гісторыю свае Бацькаўшчыны і свайго народу¹²⁶.

Важнасьць артыкула Васіля Захаркі палягае ў тым, што ён узьнімае і абнародвае забытае альбо паўзабытае, якое зьяўляецца надзвычай істотным для беларускай гістарычнай мінуўшчыны і сучаснасьці. Актуальнасьць гэтай публікацыі будзе працягвацца да таго часу, пакуль у сьвядомасьці беларусаў не памрэ комплекс непэўнацэннасьці і рэнэгагізму, пакуль поўнасьцю не сканае захапленне і любоў да чужога ды абьякаваць альбо пагарда да роднага. Вядома, што без нацыянальнага гонару ня можа існаваць нацыянальная дзяржава. Многія факты зь беларускай сучаснай рэчаіснасьці пацвярджаюць гэтую горкую праўду.

У тым жа пятым нумары „Іскраў Скарны“ за 1935 год былі змешчаны актуальныя артыкулы пад назовамі *З жыцьця Беларусаў у Латвіі*¹²⁷ і *З жыцьця Беларусаў у Літве*¹²⁸. Аўтары гэтых публікацый стараліся аб'ектна паказаць розныя праявы і бакі побыту тых беларусаў, якія з такіх ці іншых прычын папалі ў чужыя краіны і там засталіся на пастаяннае жыхарства.

У тым самым нумары быў таксама змешчаны цікавы артыкул пад назовам *У Савецкай Беларусі*, падпісаны ініцыяламі Н-К¹²⁹, у якім знаходзім шэраг вестак ня толькі аб беларускай савецкай рэчаіснасьці, але таксама аб захаванні выдатнага беларускага дзеяча Браніслава Тарашкевіча, які пасля абмену на вядомага савецкага

вязьня Францішка Аляхновіча быў накіраваны на пастаянны побыт не ў Беларусь, а толькі ў Маскву. Цяжка сказаць, якія былі прычыны такога кроку савецкіх цэнтральных уладаў. Можна думаць, што расейскі цэнтар трактаваў Тарашкевіча як нацдэма і стараўся яго трымаць як найдалей ад этнічнай беларускай зямлі і ад саміх беларусаў. Ужо на пачатку публікацыі, утрыманай у лёгкім саркастычным тоне, знаходзім шэраг інфармацыяў, якія сьведчылі аб тым, што стан беларускай культуры і асьветы на пятым годзе вялікага сталінскага тэрору быў значна лепшы, чым той стан, які існуе ў сёньняшняй Беларусі – Беларусі, якая ўсё яшчэ лічыцца быццам бы незалежнай і суверэннай дзяржавай. Асабліва імпануючай у 1935 годзе была колькасьць беларускіх пачатковых, сярэдніх і вышэйшых школаў:

„Большавікі хваляцца вялікім дасягненьнем беларускага культурнага будаўніцтва. Бач, маўляў, якія мы героі, – БССР першая ўсіх савецкіх рэспублік увяла ўсеагульнае навучаньне і поўнасьцю зьліквідавала непісьменнасьць, гэту ганебную стадыю царскага самадзяржаўя на Беларусі. На тэрыторыі БССР зараз існуе 6962 школы, з якіх 6263 на беларускай мове, а да рэвалюцыі не было ані адной беларускай школы; у школах працуе 25 тысяч настаўнікаў; школьнай сеткай абхоплена каля мільёна дзяцей. У БССР існуе 18 вышэйшых навучальных устаноў, дзе вучыцца 13 460 студэнтаў; існуе 81 тэхнікум, дзе вучыцца 16 742 студэнтаў; апрача таго на рабфаках вучыцца 11 040 студэнтаў. За апошнія чатыры гады выпушчана з вышэйшых навучальных устаноў 3 148 спецыялістаў, а з тэхнікумаў 10 486 фахоўцаў. У БССР існуе 36 Навукова-Дасьледчых Установаў на чале з Беларускай Акадэміяй Навук. Створана 10 тэатраў. Выходзе 256 друкаваных газет і 8 часопісаў. За апошнія 5 гадоў выпушчана ў БССР 1 458 назваў мастацкай літаратуры. Творы беларускіх пісьменьнікаў разьходзяцца ў дзесятках тысяч экзэмпляраў; многія з іх вядомы ўсяму Савецкаму Саюзу¹³⁰».

У гэты свайго роду збан мёду эміграцыйны публіцыст улівае кубак дзёгцю, пішучы аб антыбеларускім курсе афіцыйных савецкіх уладаў, якія ўсё часцей і часцей перасьледуюць праявы беларускай культуры, кіруючыся русьфікатарскімі імкненьнямі, усё болей падмя-

¹²⁶ Тамсама, с. 68.

¹²⁷ *З жыцьця Беларусаў у Латвіі*, у: „Іскры Скарны“, № 5, Прага 1935.

¹²⁸ *З жыцьця Беларусаў у Літве*, у: „Іскры Скарны“, № 5, Прага 1935.

¹²⁹ Н-К, *У Савецкай Беларусі*, у: „Іскры Скарны“, № 5, Прага 1935.

¹³⁰ Тамсама, с. 82.

наючы яе расейскімі кніжкамі, п'есамі й фільмамі, дзеля ліквідацыі беларускай нацыянальнай сьвядомасці. Ствараючы сумны вобраз жыцця ў гапіне культуры, аўтар „Іскраў Скарыны” заўважыў:

„Аднак, што сталася з беларускай інтэлігенцыяй, якая самаахвярна стварала падваліны дзеля магутнага ўздойму беларускага культурнага будаўніцтва? Дзе цяпер знаходзяцца тыя беларускія культурныя працаўнікі, якія закладалі беларускія школы, навуковыя ўстановы, засноўвалі Белдзяржкіно?”

Большасць кіно-фільмаў, як вядома, якія выпушчаны за апошнія гады на экран, нічога супольнага ня маюць з беларускай тэматыкай, а тыя кіно-фільмы, якія раней былі выпушчаны – «Кастусь Капіноўскі» напрыклад, – якія маюць у сабе беларускую народную тэматыку, зняты з экрану: забаронены, бо ў іх, маўляў, наяўна выяўляецца беларуская нацыянальная тэндэнцыя. А як стаіць справа з нацыянальнай тэндэнцыяй у рускіх кіно-фільмах? «Запіскі з мёртвага дома», напрыклад, паводле рамана Дастаеўскага, – хіба там няма рускай нацыянальнай тэндэнцыі? А «Гроза» паводле драмы Астроўскага, а шэраг іншых рускіх кіно-фільмаў, у якіх «звоняць колокола»? Во, нават і славуты кіно-фільм «Чапаеў» ёсьць нішто іншае, як прапаганда ўсерасійскага вялікадзяржаўніцтва!¹³¹

У другой частцы артыкула яго аўтар заняўся характарыстыкай паводзінаў Браніслава Тарашкевіча, які, мабыць, чуючы на шыі бальшавіцкую пяглю, адступіў ад сваіх папярэдніх нацыянальных ідэалаў і рэзка выступіў супраць усіх тых беларускіх нацыянальных дзеячоў, якія былі гонарам і славай беларускага народу. Публіцыст „Іскраў Скарыны”, карыстаючыся прыёмам камізму й сарказму, высьмеяў Браніслава Тарашкевіча, які, праўдападобна, у гэтым часе стаяў тварам у твар перад пэрспэктывай арышту й сьмерці. Жывучы ў свабоднай дэмакратычнай чэскай краіне, беларускі эміграцыйны аўтар не разумеў усяго драматызму тагачаснай савецкай рэчаіснасьці, у якой людзі, стараючыся выражаваць сваё жыццё, былі гатовыя адступіць ад найсьвяцейшых ідэалаў. Якраз з гэтых прычын, мабыць, не належала амаль што камічна й пагардліва прадстаўляць паводзіны Браніслава Тарашкевіча.

¹³¹ Тамсама, с. 83.

„Б. Тарашкевіч – напісаў эміграцыйны публіцыст – які знаходзіцца цяпер недзе ў калгасе пад Масквой і займаецца тым, што кожную раницу падлічае, сколькі праз ноч нанеслі куры яек, напісаў адкрыты ліст пад загалоўкам «Мяне расстралялі». Гэны яго ліст быў надрукаваны спачатку ў польскай камуністычнай часопіс «Трыбуна», а пасля быў перадрукаваны ў беларускай часопіс «Звязда». (Н 66 за 22. 3. 1935). Намагаецца ён у тым лісьце сваім апраўдаць высылку за межы Савецкай Беларусі нацдэмаў, двурушнікаў, палітычных спэцжынтаў, правакатараў – Ластоўскіх, Некрашэвічаў, Ракаў, Дварчанінаў, Бурсэвічаў і іншых падпальшчыкаў антысавецкай інтэрвэнцыі. Ён, бачыце, уважае цяпер так: «У Савецкім Саюзе я знайшоў ня сьмерць, а вялікую бацькаўшчыну, якая блізка для мяне і дорага цалкам – ад Камчаткі да польскай граніцы. Не аслабела ў сувязі з гэтым мая любоў да роднай Беларусі, якую я не процістаўляю усёй краіне Саветаў, але якую лічу за непадзельную частку вялікага СССР. Пакуль я магу паведаміць сваім прыхільцам, што я жыву і працую ў самым цэнтры прыгожай Масквы. Я ўжо гатую да працы і абароны, рыхтуюся быць варашыпаўскім стралком». А ці не лепш было, каб грамадзянін Б. Тарашкевіч, славуты знаўца беларускай мовы і, здаецца, нават правадзейны член Беларускай Акадэміі Навук, узяў ды перастаў, нарэшце, гуляць у салдацікі; дарэмна толькі марнуе час, бо які з яго ваяка. Во, як філэляг, то мог-бы ён перакласці на беларускую мову «Капітал» Маркса, а то вунь як цяпер выпадае гэна справа ў Менску – бальшавікі проста ня могуць даць сабе рады!»¹³²

У заканчэньне свайго артыкула аўтар „Іскраў Скарыны” падкрэсьліў, што ні ў водным з расейскіх гарадоў няма беларускай філялёгіі, а гэта сьведчыць аб тым, што беларусазнаўства ня можа разьлічваць на якую-колечы дапамогу й зразуменьне з боку Расеі.

Характарызуючы тэматыку й праблематыку публіцыстыкі на старонках „Іскраў Скарыны”, амаль выключна зьвярнуў я ўвагу на артыкулы, якія мелі характар гістарычны, палітычны, грамадзкі й сацыялягічны. Было гэта падыктавана тым, што менавіта такі характар публікацыяў дамінаваў на старонках часопіса на працягу цэлага пэрыяду яго існаваньня, г. зн. у гадох 1931-1935.

Аднак, дзеля гістарычнай праўды, трэба падкрэсьліць, што „Іскры Скарыны” адводзілі таксама пэўнае месца для твораў тыпова літаратурных, на якія складаліся: паэзія, драматычныя абразкі, а

¹³² Тамсама, с. 84.

таксама проза. Пацвярджэньне такой тэндэнцыі выступае таксама ў 5 нумары „Іскры Скарыны” за 1935 год, у якім быў зьмешчаны, між іншым, верш ужо вядомага нам беларускага эміграцыйнага паэта Ўладзімера Жылкі.

Побач зь ім былі апублікаваныя паэтычныя творы трох іншых аўтараў, якія выступілі пад псеўданімамі альбо ініцыяламі. Апрача паэзіі, „Іскры Скарыны” памясьцілі вялікі фрагмент аповесці пад загалоўкам *Міхалішын Сыцяпан* аўтарства С. Сігніка. Несумненна, найбольшую літаратурную каштоўнасьць уяўляе сабою верш Уладзімера Жылкі пад назовам *Песьня беларускіх паўстанцаў*. Зразу мела, што нельга катэгарычна гаварыць аб прычынах узьнікненьня гэтага верша. Аднак можна думаць, што быў ён навеяны ўспамінамі пра Слуцкае паўстаньне. Гэты гістарычны акт беларускага мілітарнага зрыву на працягу многіх дзясяткаў гадоў быў праявай гонару й гордасьці для ўсіх тых беларусаў, якія на роднай зямлі альбо па-за яе межамі марылі аб беларускай сувэрэннай, незалежнай дзяржаве. Рэдакцыя „Іскры Скарыны”, зьмяшчаючы гэты бунтарны верш Уладзімера Жылкі, прагнула, несумненна, ушанаваць памяць паэта, які, як вядома, некалькі гадоў раней памёр у савецкай ссыльцы ў глыбіні Расеі. Пад тэкстам верша рэдактары зьмясьцілі лякнічную, але вельмі важную інфармацыю пад загалоўкам *Ад Рэдакцыі*¹³³:

„Верш Уладзімера Жылкі «Гімн беларускіх паўстанцаў» – друкуемо на гэтым мейсцы заместа вянка на далёкую магілу, дзе ён пахаваны.

Уладзімір Жылка, малады беларускі пясьняр, родам зь Меншчыны, прыймаў чынны ўдзел у беларускім рэвалюцыйна-вызвольным руху; быў чынным сябрам Беларускай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыйнараў; уваходзіў у склад Баявой Арганізацыі БПС-Р у той час, калі на Беларусі магутнай хваляй уздымалася народнае паўстаньне (1918-1921). З восені 1923 і аж да 1926 году жыў у Чэхаславацыі, як палітычны эмігрант; студыяваў гісторыю літаратуры на філясофічным факультэце Карлавага Ўнівэрсытэту ў Празе; прыймаў чынны ўдзел у беларускім студэнцкім жыцьці. У цяжкіх абставінах эмігранцкага жыцьця ён захварэў на сухоты. Лячыўся, але было ўжо позна: аслаблены арганізм падлягаў руйнуючай сіле хваробы. А так хацелася хоць раз яшчэ пабачыць родны край... У 1926 годзе ад імя гуртка беларускіх студэнтаў у

¹³³ *Ад Рэдакцыі*, у: „Іскры Скарыны”, № 5, Прага 1935.

Празе паехаў ён у Менск на Ўсёбеларускую мовазнаўчую канферэнцыю; застаўся ў Менску, але не на доўга: хутка быў высланы акупацыйнай уладай бальшавікоў у Пермшчыну, дзе ён, адарваны ад сваіх сяброў і кінуты ў самоту-адзіноту ў чужым і nepřыветлівым асяродзьдзі, дажыў у мінулым годзе апошнія свае дні. Пахаваны ў далёкай чужыне, ня ў роднай старонцы, якую шчырым сэрцам рэвалюцыйнара і мастака-паэта ён любіў і за волю якой змагаўся ўсё сваё сьвядомае жыцьцё.

Пазьня Уладзімера Жылкі – гэта ёсьць гісторыя беларускай народнай рэвалюцыі; лёгка магутнага ўздойму і смутак заняпаду. Выданы ў друку тры зборнікі: «Уяўленьне», «На ростані» і «З палёў Заходняй Беларусі». Шмат вершаў друкаваліся ў розных беларускіх часопісах, а яшчэ больш знаходзіцца ў рукапісах на руках у розных асоб, якія яго блізка зналі.

Мы верымо, – настане новы ўздойм беларускай народнай рэвалюцыі, залунаюць аж да неба поклічы беларускіх паўстанцаў і песьня – «Гімн беларускіх паўстанцаў», якую напісаў Уладзімір Жылка, пранясецца ад хаты да хаты.

*Ён жыў і памёр з дастойнасьцю беларускага рэвалюцыйнара. Памяць аб ім хай будзе веча жыць у сьвядомасьці беларускага народу!*¹³⁴

Дзеля захаваньня аўтэнтызму публікацыі на старонках „Іскры Скарыны”, варт а на заканчэньне прывесці тэкст прыгаданага верша Ўладзімера Жылкі пад назовам *Гімн беларускіх паўстанцаў*.

*Час, Беларусь, ужо час: –
Маці-Краіна нас кліча.
Устанема дружна, ураз –
Сіл нашых вораг ня зьліча.
Грозны надходзіць мамэнт,
Бой пачынаем рашучы:
Скрышым старое ўшчэнт,
К волі змагарна ідучы.
У песьнях бязудерж таім;
Вецер штандарамі вее,
Прысягу складаемо ім
Родных ня здрадзіць надзеі.
Бурны нас радуе дзень,
Кліч агалошвае полі;
Сонца вітайце прамень,*

¹³⁴ Тамсама, с. 55-56.

Праўды мужыцкай і волі.
Дужая моц грамада
І перамозе зарука,
Больш нас ня чэпіць бяда,
Годзе напасьцяў, прынукаў!
Край абаронім зрудзьмі
Ад панаванья палацаў.
Вольнай, працоўнай сям'і
Успор красаваціме праца.

Пасьля кожнай з прыведзеньх зваротак знаходзіцца наступны рэфрэн:

Рушымо ў бой
Усей грамадой –
За люд працоўны,
За волю і роўнасьць!¹³⁵

Няма сумненьняў, што ў бурныя 1930-я гады прыведзены верш як ва Ўсходняй, так і ў Заходняй Беларусі меў істотнае значэньне для працэсу ўздыму беларускай нацыянальнай сьведомасьці.

Працытаваныя ў артыкуле вытрымкі з найважнейшых публікацыяў, зьмешчаных на старонках „Іскраў Скарыны”, пераканаўча сьведчаць пра тое, што беларускія эмігранты ў Чэскай Празе стайка абаранялі беларускі нацыянальны гонар і што гарача верылі ў адраджэньне беларускага народу, у канчатковы распад Савецкага Саюзу ды ўзьнікненьне беларускай нацыянальнай дзяржаўнасьці.

¹³⁵ Тамсама, с. 54-55.

3. 2. Галоўныя напрамкі публіцыстыкі на старонках „Перавясла”

Разглядаючы ролю й характар Праскага асяродка беларускай эміграцыйнай пісьмовасьці, неабходна ахарактарызаваць дэтальна вельмі істотны беларускі часопіс „Перавясла”.

„Перавясла” мела наступны падзагалавак – *часопісь беларускага наступовага студэнцтва ў Празе*. „Перавясла” пачало выходзіць на пераломе 1923 й 1924 гадоў. На яго старонках, з аднаго боку, паяўлялася вялікая колькасьць вершаў і апавяданьняў, а з другога, друкаваліся вельмі важныя артыкулы й эсэ, прысьвечаныя розным аспектам беларускага нацыянальнага пытаньня як у Савецкай Беларусі й Польшчы, гэтак і ў эміграцыі. У артыкуле *Ад рэдакцыі*, між іншым, чытаем:

„Прыступаючы да выпуску нумару 2 «Перавясла» мы ня можам не адклікнуцца на тья одзье, увагі і пажаданьні, якія выклікаў нумар 1, што выказана было, як у прэсе, так і ў лістох пажаных грамадзян з бацькаўшчыны, а заадно, ня выказаць тых асноваў, на якіх пабудавана часопісь, каб зрабіць больш ясным крытычны падход да яе.

Што да одзье, то канстатуецца агульнае цёплае вучасьце да часопісі з пажаданьнем далейшага пасьпеху, што ўсіх нас, якія гуртуюцца ля «Перавясла», узрапляе ў занятай пазыцыі й паказвае, што думкі, паложанья ў аснову «Перавясла», не адзінокі, а знаходзяць шырокі адклік на бацькаўшчыне.

Часьцёва заклалася, што ў часопісі занадта б'е студэнцкая абасобленасьць, што надта часта дублюецца слова мы, што як быццам у беларускім руху ўсё дрэнна было, пакуль ня выступілі студэнты. Думаецца аднак, што гэтыя закліды ня зусім слушныя з таго погляду, што часопісь, як запраўды орган студэнцтва, выпушчаны прытым на чужыне, здалёк ад жыцьця агульнага і мусіць насіць спэцыфічна студэнцкі характар. Пасколькі-ж было магчыма, выходзілася зь беларускага жыцьця ў цэлым. Думаецца, што тут абасобленасьць іншага роду, што часопісь уносіць нейкую каштоўнасьць і ў агульнае жыцьцё, чым можа і вытлумачаецца гэтае біцьцё ў вочы слова мы.

Часопісь ярка выражае свой клясавы характар, чаго няма ў органах на бацькаўшчыне пад чужой уладай; у выданьнях жа Савецкай Беларусі пры ўсёй павазе да іх ня можна ня бачыць поруч з адбіткам грамадзкага мненьня й адбітак афіцыйнасьці. Выданні ў Заходняй Беларусі, адбіваючы часьцёва кірунак думкі данай часовай рэдакцыі, разам з тым ня могуць адкідаць і рэшты незаступленай думкі, што робіць уражаньне несучэльнасьці, неадналітасьці і разьбежнасьці¹³⁶.

З прыведзенай цытаты бачна, што рэдактары „Перавясла” заўважалі свае перавагі як над прэсай у Савецкай Беларусі, гэтак і над беларускай прэсай у Польшчы.

У другім нумары „Перавясла” пасья ўступнага артыкула было зьмешчана 5 вершаў і 5 апавяданьняў, найчасьцей малавядомых аўтараў. На другі вялікі разьдзел „Перавясла” складаліся тэарэтычныя артыкулы, сярод якіх на асаблівую ўвагу заслугоўвае публікацыя пад назовам *Самамэта, ці пабочнае зьявішча*, падпісаная ініцыяламі І. Д.-Н. Можна думаць, што гэтыя ініцыялы азначалі імя й прозьвішча Ігната Дварчаніна, які ў гэтым часе знаходзіўся ў Чэскай Празе й рыхтаваў у Карлавым Унівэрсытэце доктарскую дысэртацыю, прысьвечаную Францішку Скарыну. Аўтар публікацыі супрацьстаўляў тым тэндэнцыям, якія, паводле яго, характарызавалі многіх беларускіх эмігрантаў, схільных ідэалізаваць гістарыю Беларусі. Ігнат Дварчанін убачыў у такой схільнасьці праявы містыфікацыі ды інтэрпрэтацыі мінулага краіны, абалёт ай не на фактах, але на фікцыі.

„У апошні час беларускі нацыянальны рух – піша аўтар – выйшаўшы з пакою з адною лаўкаю на шырокі прастор усенароднага ўсьведамленьня і, натуральна, расшчапіўшыся, выклікаў у падходжанні да яго з боку ўчаснікаў, ідэйных правадзьроў, шмат ненармальных зьявішчаў. Так, пэўная часьць грамадзянства гатова зрабіць з яго фэтыш, бязгрэшны кумір, дзе ўсё бліскуча, дзе ўсякая рыса годная абажэньня і пакланеньня. Тут усё зьмяшчаецца ў магічным слове Беларусь, ці то Крывіч, і ўсякі, нават шчыры, сьвядомы нацыянальна, хочучы аднак унесці каплю хоць крытымнага адношаньня да руху, ёсьць багахульнік, праступнік, здраднік.

Уся мінулая гісторыя Беларусі ёсьць нешта накшталт старога закону, непаарэшнага тэстамэнту, дзе ўсё – прадмет натжненьня.

Чаго ў гэтым завеце не хапае паразуменьню гэтай часьці адраджэнцаў, дапаўняеца фантазіяй, а то простаі разумовай спэкуляцыяй¹³⁷.

Да гэтакага тыпу людзей, праўдападобна, Ігнат Дварчанін залічаў, між іншым, Вацлава Ластоўскага, які, як вядома, у гэтым часе выдаваў у Каўнасе свой часопіс „Крывіч”. Праўдападобна, менавіта Ластоўскага мае ён на ўвазе, калі гаворыць аб штучным стварэньні нэалаягізмаў. Спасьылаючыся на „Крывіча”, аўтар „Перавясла” напісаў:

„У склепах ці можа проста ў кабінэце выкапеваюцца формы струпежы мовы і г.д. Соцыюлёгі гэтага кірунку ўводзяць новую беларускую мараль, па сутнасьці, падобную да готэтнтоцкай... Даказваюць, што Беларусь да вайны і піла мала, і ўсяго ёй хапала... Палітыкі, узамніўшы сябе насьледнікамі і насіцелямі правоў калішняга княства Літоўска-Беларускага, ці то – у сваім упаўненьні забываюцца нават аб канкрэтнай працы... Само сабой разумеецца, што ўсё гэта адбіваецца несур’ёзнасьцю, адарванасьцю ад жьцьця праваднікоў гэтых думак, гэта ёсьць – бясклясавай інтэлігенцыі, завязшай у чарах уласнай фантазіі безгрунтоўнасьцю, нерэальнасьцю і ў высокім ступені хвараблівасьцю¹³⁸.

У далейшых фрагмэнтах артыкула Ігнат Дварчанін разгледзеў пэрыяд заходнеэўрапейскага рэнэсансу й рамантызму, падкрэсьліўшы, што асабліва рамантычная эпоха прычынілася да беларускага нацыянальнага адраджэньня.

* * *

Цэлы шэраг вельмі істотных тэарэтычных артыкулаў, прысьвечаных, у асноўным, беларускаму нацыянальнаму пытанню, зьмясьціў на старонках „Перавясла” Тамаш Грыб.

У адваротнасьці да многіх беларускіх эмігрантаў у Чэскай Празе, якія паверылі добрым намерам бальшавікоў у часе г.зв. беларусізацыі, Тамаш Грыб заўсёды быў перакананы, што беларусізацыя гэта толькі хітрая сталінская тэхніка дзеля звабленьня ў Савецкі Саюз беларускіх эмігрантаў і іх ліквідацыі. З гэтай прычыны

¹³⁶ Ад Рэдакцыі, у: „Перавясла”, № 2, Прага 1924, с. 1.

¹³⁷ І. Д.-Н., *Самамэта, ці пабочнае зьявішча*, у: „Перавясла”, № 2, Прага 1924, с. 20.

¹³⁸ Тамсама, с. 21.

Тамаш Грыб не пайшоў па сьлядох т такіх чэхаславацкіх эмігрантаў, як Уладзімер Жылка й Ігнат Дварчанін, якія пераехалі ў Савецкую Беларусь і за сваю найўнасьць заплацілі жыццём, прыняўшы сьмерць з рук сталінскіх апырчыкаў.

Вяртаючыся да супрацоўніцтва Тамаша Грыба зь беларускай эміграцыйнай прэсай у Чэскай Празе, трэба сказаць, што ўсе ягоныя публікацыі заўсёды адзначаліся арыгінальнасьцю, смеласьцю й нацыянальнай прынцыповасьцю.

У другім нумары „Перавясла” Тамаш Грыб зьмясьціў артыкул пад назовам *Асноўныя падваліны вызвольнай ідэалёгіі беларускай нацыі*, у якім востра выступіў супраць г. зв. тутэйшасьці беларусаў, убачыўшы ў ёй праяву адвечнай зьняволенасьці нашай нацыі. Другім пытаньнем, якім шырока заняўся ў гэтай публікацыі, было пытаньне беларускага адраджанізму.

„Адраджэньне беларускага народу – напісаў Т. Грыб – ёсьць факт; буйны ўзрост нацыянальна-палітычнай і сацыяльнай сьведомасьці таксама бясспрэчны факт, як і тое, што ўзрастае новая самаісная культурная індывідуальнасьць, якая адважна заяўляе на сьвет цэлы аб сваім нараджэньні. Спачатку выступае нованароджанае ў бязьмежным прасторы гістарычных падзеяў, як маральная сіла, затым, паступова набіраючы сіл фізычных, выступае ўжо як адзін з актыўных чыннікаў сужыцця народаў Усходняе Эўропы. Рэвалюцыя 1905-6 гадоў, калі зьяўляюцца і актыўна выступаюць першыя беларускія рэвалюцыйна-сацыялістычныя і культурна-нацыянальныя арганізацыі, паставіўшыя сваёй мэтай дамагацца краёвай аўтаноміі Беларусі ў складзе Расейскай Дэмакратычнай Фэдэрацыйнай Рэспублікі, вялікая рэвалюцыя 1917-20 гадоў, калі ў завірусе рэвалюцыйных падзеяў родзіцца думка аб самаіснай незалежнай беларускай дзяржаўнасьці, узброеная барацьба беларускіх працоўных грамад за волю ды нацыянальнасьць – сьведчаць самі за сябе.

Праўда, Беларус не здабыў сабе волі, не дабіўся сваёй незалежнасьці, а вноў, як і калісь, церпіць дваіны гнёт – нацыянальны і сацыяльны ад чужацкіх наездцаў. Беларусь распластана ляжыць, парваная на часьці. Стогне ў бязвольлі, у нядолі народ”¹³⁹.

¹³⁹ Т. Грыб, *Асноўныя падваліны вызвольнай ідэалёгіі беларускай нацыі*, у „Перавясла”, № 2, Прага 1924, с. 29.

У далейшых фрагмэнтах публікацыі аўтар аналізуваў абставіны, якія давялі да разбойніцкага Рускага Трактату – акту, які разарваў на дзьве часткі беларускую зямлю й беларускі народ. Выказаўшы думку аб тым, што толькі незалежная дзяржаўнасьць дае нацыі магчымасьць поўнасьцю разгарнуць свае духоўныя й матэрыяльныя сілы, Тамаш Грыб дайшоў да вываду, што беларусы ў барацьбе за незалежнасьць могуць, на жаль, разьлічваць толькі на сябе. Гаворачы аб уласных сілах, аўтар меў на ўвазе выключна беларускія грамадзкія працоўныя праслойкі й паставіў па-за рамкамі гэтых сілаў такія сацыяльныя станы, як памешчыкі, прамыслоўцы й гандляры, лічачы, што ўсе яны зьвязаныя з чужымі нацыянальнасьцямі, і што мэтай іх імкненьня зьяўляецца не незалежнасьць Беларусі, а толькі далучэньне яе да тых нацыяў, да якіх яны самі належаць.

* * *

У другім нумары „Перавясла” Тамаш Грыб зьмясьціў рэцэнзію, прысьвечаную разгляду пэрыядычнага зборніка Янкі Купалы *Спадчына*, які выйшаў у сьвет у Менску ў 1922 годзе.

Прыступаючы да разгляду Купалаўскай *Спадчыны*, Тамаш Грыб напісаў:

„Што новага дае Купала ў «Спадчыне»? Гэтае пытаньне мы ставім і даем ясны катэгарычны адказ: кладзе асноўныя падваліны вызвольнай ідэалёгіі беларускай нацыі. Калі ў «Жалейцы» і ў «Гусляры» Купала толькі быў народны песьняр-самавучка й сам аб сабе казаў: «я не паэта, о крэй мяне божа...» Калі ў «Адвечнай песьні» ды ў зборніку «Шляхам жыцьця» выступае амаль не выключна з нацыянальна-адраджэнскімі матывамі, то ў «Спадчыне» ўжо Купала адважна кажа за мільёны, бо ён церпіць і думае за мільёны – Купала ў «Спадчыне» падае новыя матывы вызвольнага змаганьня беларускага народу. У вершы «Свайму народу» Купала з натхненьнем прарока-правадзьра зьявртаецца да беларускага народу:

*Табе, народ мой, згібеўшы ў аковах,
З-пад сэрца песьню гэтую пюю:
Паўстань, народ! Прачніся, беларусе,
Зірні на Бацькаўшчыну, на сябе!
Зірні, як вораг хату і зямлю раструсіў,*

Як твой навала злыдняў скарб грабе.
Паўстань і глянь, як зьзяюць скрозь вагнішчы,
Як носяцца ў сусьветных зьмен віхры,
Як на старога быту папялішчы
Цьвет рацьвітае новае зары.
Паўстань, народ! Для будучыні шчасьце
Ты строй, каб тут ня строіў больш сусед;
Ня дайся ў гэты грозны час прапасьці, –
Прапашчых не пацешыць шчасьцем сьвет.
Сваю магутнасьць пакажы ты сьвету, –
Свой край, сябе ў пашане мець прымусь.
Паўстань, народ!... З крыві і сьлёз кліч гэты...
Цябе чакае маці-Беларусь!¹⁴⁰

У далейшых фрагмэнтах рэцэнзіі Тамаш Грыб прывёў шэраг іншых паэтычных радкоў Купалы, у якіх праяўляецца гарачы дух супраціву паэта ў адносінах да той сытуацыі, якая ўзьнікла ў Беларусі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Публіцыст „Перавясла” выразна супрацьставіўся тым намаганьням бальшавікоў, якія імкнуліся да падпарадкаваньня сабе беларускай зямлі й духу нага зьявольнага беларускага нацыі.

Паводле Тамаша Грыба, Янка Купала скіраваў свой гнеў ня толькі супраць агрэсіўных суседзяў, але таксама й супраць Бога, які праяўляе абьякавасьць у адносінах да горкага беларускага лёсу й да зьявольнага беларускага чужынцамі.

„Гэты пратэст проці бога, сьвету ўладара, Купала выявіў у вершы-гімне «Увесь да дна», у якім чуецца глыбокая іронія, пачуцьцё крыўды, ашуканай веры, надзеі:

Увесь да дна трэба выпіць свой келіх жьцьця,
Ці з вадой жьватворнай, ці зь ядам;
З роўнай мерай чакаць вечнаты й небыцьця,
За адно абыймацца з анёлам і гадам.
Днём з агнём не задумай ты праўду знайсці,
Паспытаць, што за смак гэтай праўды, –
Бо што зробіш, як знойдзеш, ты зь ёю ў жыцьці,
Сам спужаешся гэткай знайдзі.

¹⁴⁰ Т. Грыб, *Рэцэнзія зборніка Я. Купалы Сладчына*, у: „Перавясла”, № 2, Прага 1924, с. 54.

І нічога тут дзіўнага. Купала, убачыўшы ўсю марнасьць свае веры ў нейкую надпрыродную сілу, якая-б вызваліла беларускі народ з кайданоў няволі, узапраўды мог спужацца. Дык што-ж тады? Калі ў бога няма праўды, дык дзе-ж яна гэтая праўда сьвятая? Мо ў люцыпара? Калі само неба проці нас, то хто-ж з намі? У сьведомасьці песьняра ўзрастае трывога... Але разам з тым родзіцца й вера ў сябе, у свае ўласныя сілы. Адкідаючы веру ў бога, як нейкую мэтафізычную надпрыродную сілу, Купала знаходзіць бога ў чалавеку:

...будзь сын верны зямлі,
Віхрам будзь і бушуй сярод ночы;

Вось тая новая ідэя, якая кладзецца Купалам у аснову вызвольнай ідэалёгіі беларускай нацыі¹⁴¹.

Сваю рэцэнзію Тамаш Грыб закончыў канклюдзіяй:

„Агулам кажучы – «Сладчына» за выключэньнем тых яе старонак, дзе зьмешчаны вершы папярэдніх пэрыядаў творчасці Я. Купалы, зьяўляецца вялікім крокам наперад і ня толькі ў мастацкай творчасці Купалы, а вялікім крокам наперад у разуменьні вызвольна-адраджэнскай справы беларускага народу¹⁴².

* * *

У тым жа нумары „Перавясла” Тамаш Грыб зьмясьціў рэцэнзію на зборнік вершаў Якуба Коласа *Водгульле*, які таксама, як і *Сладчына*, выйшаў у сьвет у Менску ў 1922 годзе.

Эміграцыйны крытык на пачатку сваёй публікацыі паставіў Якубу Коласу закід у тым, што ён застаецца ў няволі старых паэтычных ідэяў і настароў, і што ў гэтым сэнсе ня йдзе наперад, але топчацца ў месцы.

„Якуб Колас і ў «Водгульлі» застаецца верным сабе. Ён пяе, перадусім, аб веснавых хмарках, лузе, аб першым громе, аб журбе палёў, аб жніўе, аб навальніцы, аб няшчаснай маці, гойдаючай у калысцы дзіця-сіраціну, аб матчыным прычытаньні па ўмершым сыну,

¹⁴¹ Тамсама, с. 56.

¹⁴² Тамсама, с. 57.

аб адзіноце і думках, раздумі, аб аратым, які ў зрэбных порткі адзеты ходзіць, сажуўшыся як склют за сахою, гарэ і засявае матку-зямельку. Пяе Колас і аб дарогах крывых, раздарожжы, аб рэчцы, дзе над берагамі лозы растуць і за хвалямі хвалі бягуць... У сваім сэнтымэнтальна-рамантычным настрою Колас быццам-бы ня бачыць ні вайны, ні рэвалюцыі. Ён хоча песьню шчасьця гукаць. А шчасьце ў згодзе, у дабраце... І гэта калі? Якраз у той самы час, як Беларусь была абнята пажарам яснаты. Але гэтага мала. Колас далей прадаўжае сваю песьню нуды¹⁴³.

Дзеля пацвярджэння слушнасьці сваіх думак, Тамаш Грыб прывёў цэлы шэраг фрагмэнтаў вершаў Якуба Коласа, у якіх чыгач сапраўды знаходзіць доказ на тое, што крыгык мае рацыю.

Зь незразумелых прычын Тамаш Грыб не заўважыў у *Водгульлі* вялікага цыкла вершаў, якія Якуб Колас на працягу цэлага шэрагу гадоў пісаў з нагоды дня сваіх народзінаў. У вершах гэтых моцна гучаў супраць пэрта ў адносінах да Кастрычніцкай рэвалюцыі і новага бальшавіцкага парадку, у якім Якуб Колас бачыў праявы старых імперыяльных расейскіх імкненняў. Гэткі падыход да савецкай сыстэмы праявіўся, між іншым, у радках Коласа:

*Кавалі другія, а панцуг той самы,
Песьні ўсё старыя неаджытай гамы.*

Не заўважыўшы крыгачных адносінаў Якуба Коласа да паслярэвалюцыйнай Беларусі, Тамаш Грыб знайшоў у *Водгульлі* і моцна пахваліў адзін з найбольш адважных і катэгарычна-крыгачных вершаў Коласа пад назовам *Беларускаму люду*, які стаўся рэзкай рэакцыяй пэрта на Рыскі Трактат, што разарваў беларускія землі і беларускі народ на дзве часткі. Тамаш Грыб прывёў найважнейшыя фрагмэнты гэтага твора:

*Змоўкні ты, сьціхні, песьня пакуты,
Заварушыся наш край!
Люд беларускі! Рві свае пумы,
Новую песьню сьпявай!*

*Хіба забудзем мы тыя межы,
Што правадзілі бяз нас?
Раны глыбокі, ох, яшчэ сьвежы.
Помсты агонь не пагас.
Нас падзялілі! – Хто? Чужаніцы,
Цёмных дарог махляры!
К чорту іх межы! К д'яблу граніцы,
Нашы тут гоні, бары!
Будзем мы самі гаспадарамі,
Будзем свой скарб ратаваць.
Годзе той крыўды! У ногу з братамі
Пойдзем наш край вызваляць¹⁴⁴.*

У заканчэнні рэцэнзіі Тамаш Грыб даў вельмі прыхільную ацэнку вершу Якуба Коласа *Покліч*, у якім убачыў праяву новай тэматыкі беларускага народу і гэрспэктыву беларускай незалежнасьці.

„Да каго зьвернуты гэтыя словы? – Хай уважлівы чытач сам падумае і ясны дасьць адказ. Мо яны жорсткі, балючы, але яны праўдзівы... Гэткія ў Якуба Коласа старыя й новыя песьні. І наша пажаданьне: старыя – хай ідуць у архіў гістарычнай мінуўшчыны, а новым – чэсьць і слава! Мы іх вітаем. Мы горача вітаем той бураломны настрой, які чуецца ў новых песьнях нашых старых песьняроў¹⁴⁵.

А характарызаваўшы намі дзьве рэцэнзіі Тамаша Грыба сьведчаць пра тое, што ён выдатным знаўцам ня толькі гістарычных і палітычных зьяваў у беларускім нацыянальным жыцьці, але таксама глыбока разьбіраўся ў беларускай літаратуры і культуры.

¹⁴³ Т. Грыб, *Рэцэнзія зборніка Я. Коласа Спадчына*, у: „Перавясла”, № 2, Прага 1924, с. 58.

¹⁴⁴ Тамсама, с. 58-59.

¹⁴⁵ Тамсама, с. 60.

3.3.

Уладзімер Жылка – паэт-выгнаньнік

Уладзімер Жылка зьяўляецца вядучай постацьцю сярод беларускіх паэтаў, літаратурны талент якога разгарнуўся галоўным чынам у беларускім эміграцыйным асяродку ў Чэскай Празе.

Нарадзіўся ён 27 траўня 1900 году ў вёсцы Макашы, што на Меншчыне. Разам з бацькамі некалькі гадоў пражыў у глыбіні Расеі. Аднак рэвалюцыю 1917 году сустрэў Жылка ў Менску. У гэтым горадзе прымаў гарачы ўдзел у нарастаючай хвалі беларускай нацыянальнай сьвядомасьці. Пацьвярджэньнем гэтаму зьяўляецца факт абраньня яго дэлегатам на Першы Ўсебеларускі Кангрэс. Падзею гэтую трактаваў ён як вялікае гістарычнае здарэньне, якое павінна было адкрыць новую старонку на шляху беларускіх імкненьняў да ўласнай дзяржаўнасьці. Нахальны разгон Кангрэсу бальшавікамі ўпэўніў маладога Жылку ў тым, што беларусы ў змаганьні за сваё вызваленьне й незалежнасьць могуць разьлічваць толькі на саміх сябе, а не на суседнія народы, якія ня вызбыліся агрэсіўнасьці й захопніцкіх імкненьняў у адносінах да Беларусі. Зь вялікай радасьцю, энтузіязмам і надзеямі вітаў ён абвяшчэньне Беларускай Народнай Рэспублікі 25 сакавіка 1918 году. У вершы *Покліч Уладзімер Жылка* напісаў:

*Пад штандар бел-чырвона-белы
Гартуйся раць адважна, смела,
Адважных, смелых ваяроў.
Пад знак Літоўскае Пагоні
Абараняць краіны гоні,
Народ забраны вызваляць.*

Ужо ў 1919 годзе, калі паэту было ўсяго 18 гадоў, у яго лёгкіх выступіў востры тубэркулёзны працэс. Зьнясілены хваробай творца пасяліўся спачатку ў роднай вёсцы бацькі Клечышчы на Случчыне, а пасля ў роднай вёсцы маці Падлесьсе. Сустрэўшыся з сардэчнымі адносінамі й апекай з боку родзічаў, акрыяў фізычна й духова. Многаў

гэтым часе чытаў польскіх і расейскіх пісьменьнікаў. Паглыбляў свае веды таксама ў галіне беларускай літаратуры, асабліва нашаніўскага пэрыяду. Пры гэтым абдумваў і рэалізаваў пляны й сюжэты ўласных паэтычных твораў. Частку зь іх пасылаў у рэдакцыю „Нашай Думкі”, якую рэдагаваў у Вільні слаўны ўжо беларускі празаік і дасьледчык беларускай літаратуры Максім Гарэцкі.

У 1921 годзе У. Жылка прыйшоў да высновы, што стан ягонага здароўя наголькі палепшыўся, што пазваляе яму прыступіць да больш дынамічных формаў дзеяньня. З такім перакананьнем паехаў ён у Вільню, дзе ўвайшоў у гушчу польскага палітычнага й адміністрацыйнага ладу. Будучы грамадзянінам Польшчы, Уладзімер Жылка жывіў высокай беларускай мройнасьцю. Знаходзіўся ў стане вялікага паэтычнага натхненьня. Натхненьне гэтае праявілася ў цыкле вельмі цікавых вершаў пад назовам *У Вільні*. Паэт утрымліваў сталы кантак з рэдакцыямі „Беларускіх Ведамасьцяў” і „Беларускага Звону”. Быццам бы шукаючы інспірацыі для сваёй творчасьці, часта наведваў беларускі музэй, сарганізаваны памерлым у 1918 годзе знакамітым этнографам Іванам Луцкевічам. Увайшоў таксама ў вельмі блізкі й сардэчны кантакт з Антонам Луцкевічам, які быў выдатным беларускім палітыкам і шырока вядомым дасьледчыкам гісторыі беларускае літаратуры. Прыязьнь гэтая вызначыла суадносіны паміж Жылкам і Луцкевічам на многія наступныя гады. Праявілася яна, між іншым, у шматлікіх лістах, якія пісаў паэт да свайго апекуна, знаходзячыся ў Чэскай Празе. Стараючыся вывезці Жылку зь небасьпекі паліцыйнага арышту, Антон Луцкевіч выслаў яго ў Каўнас, дзе ў гэтым часе дынамічна разьвіваўся беларускі эміграцыйны асяродак. Дзякуючы гэтаму выезду, паэт пазнаёміўся з выдатным палітыкам, гісторыкам і вучоным Вацлавам Ластоўскім. Ня мог аднак там прэжыцца. У хуткім часе пераехаў у Дзьвінск, дзе паступіў у беларускую гімназію. Увесь час ягоную ўвагу прыцягвала Вільня, і таму пераехаў у гэты горад, дзе вельмі блізка зышоўся й пасябраваў зь беларускім дзеячам і пісьменьнікам Леапольдам Родзевічам. Л. Родзевіч адыграў вялікую ролю ў будучым лёсе паэта. Паведаміў яго пра магчымасьці выезду ў Чэскую Прагу з мэтай паступленьня ў Карлавы Ўнівэрсытэт. З гэтай магчымасьці скарыстаў Уладзімер Жылка ў 1923 годзе. У Чэскай Празе паступіў ён на гістарычна-філязофскі факультэт, дзе атрымаў шырокую магчымасьць глыбінна пазнаёміцца зь філязофскімі й

грамадзкімі напрамкамі ў цэлай Эўропе, пачынаючы зь сярэднявечча, а канчаючы апошнімі гадамі. Ад самага пачатку знаходжаньня ў Чэскай Празе У. Жылка прымаў найбольш актыўны ўдзел у студэнцкім беларускім руху. У хуткім часе стаўся ён галоўным рэдактарам часопіса „Перавясла”. Супрацоўнічаў таксама зь іншымі беларускімі газэтамі, якія выходзілі ў Чэскай Празе. Студэнцкае асяродзьдзе выбрала яго ў 1924 годзе дэлегатам на Міжнародны Зьезд Студэнтаў, які адбываўся ў Варшаве. Дзякуючы энэргічным намаганьням Уладзімера Жылкі, Варшаўскі Студэнцкі Кангрэс згадзіўся на тое, каб арганізацыі беларускіх студэнтаў з Чэскай Прагі й Вільні сталіся членамі Міжнароднага Саюзу Студэнтаў.

1924 год стаў вялікай падзеяй у жыцьці Жылкі з тае прычыны, што ў гэтым часе, дзякуючы намаганьням Антона Луцкевіча, выйшаў у Вільні яго паэтычны зборнік *На ростані*.

Пасьля характарыстыкі асноўных этапаў жыцьця У. Жылкі, трэба заняцца адной з галін яго творчай спадчыны – *Дзёньнікам*, які паэт пісаў нерэгулярна на працягу некалькіх гадоў свайго жыцьця. Асноўная ўвага зьвяртаецца на тыя фрагменты твора, якія ствараліся ў часе ягонага прабываньня ў Чэскай Празе.

Характэрнай рысай *Дзёньніка* зьяўляецца тое, што ў ім амаль цалкам адсутнічаюць факты, зьвязаныя з акружаючай аўтара грамадзкай ці папярочнай рэчаіснасьцю. Увесь змест твора арганічна зьвязаны з уласным псыхічным сьветам. Праўдападобна, першы запіс у *Дзёньніку* з 15 сакавіка 1923 году быў зроблены Жылкам перад выездам у Чэхаславацкіну. Цяжкая хвароба мела, несумненна, істотны ўплыў на характар разважаньняў, памешчаных у *Дзёньніку*.

„Смерць саўсім не страшыць, нават больш: яна жаданая гоця. Пужае жах жыцьця – жорсткі і няўломны, няўмольны. Я баюся пустаты і хаосу, а яны паўнаўладны. Песні хаосу заўсёды з намі, чортавы, праклятыя песні. Толькі на час праясьнее неба нашага духоўнага свету, і здаецца (здаецца толькі) гармонія. Ах! Як цяжка жыцьцё, які велізарны цяжар. Б'ешся ў ім, як муха, як муха ў павуціне, і мітусячыся, толькі больш заблытваешся... Але я ўсё ж адчуваю, што няшчасце й пакута заложаныя ў рэчах, а ў нас саміх. «Я», яго перажыванні твораць у нас і радасці, і пакуту. Ды ад такога ўяўленьня не лягчы. Безумоўна, гаспадару трудней, як парабку. І не зайздросчу я Богу. З сабой найцяжэй уходацца, утрымваць сябе і кіраваць.

Раб ня ведае любові – ён пахатлівы. Мы – дзеці рабёў, атручаныя рабствам і зняверай¹⁴⁶.

Зусім іншы характар мае запіс з 1 траўня 1923 году, у якім чаргуюцца паміж сабой, здавалася б, несумяшчальныя разважаньні: іранічныя заўвагі аб уласным характары й побач зь імі амаль натуралістычная інфармацыя пра паглыблены тубэркулёзны працэс у лёгкіх.

У гэтым запісе паяўляецца аднак і зусім новы момант. Зьвязаны ён быццам бы з Багдановічаўскімі разважаньнямі пра значэньне характэра й красы ў жыцьці чалавека.

Некалькі разоў у *Дзёньніку* з траўня й чэрвеня 1923 году, як быццам ускосна й эскізна, Уладзімер Жылка стараўся весці гутарку аб значэньні й сэнсе творчасці ў жыцьці чалавека. Аднак глыбей гэтым пытаньнем паэт не заняўся. Да даволі істотных трэба аднесці думкі Жылкі, выяўленыя на пачатку жніўня 1923 году. Варта тут прывесці найбольш характэрныя выказваньні паэта:

„Я б цяпер з вялікаю радацю аддаўся літаратурным заняткам. Прывітаюся – я люблю пісьменства. І, мусіць, мне не развязацца з ім ніколі. Маюцца ў думках некалькі новых планаў. Усе цяжкія й патрабуюць грунтоўнай падрыхтоўкі. Хацеў бы ў форме паэмы выказаць глыбіню, умённе думаць нашага селяніна, яго нахіл да містыкі і любоў да зямлі, да працы на ёй. Хацеў бы змаляваць нашага масавога Янку і гэту пазму назваць яго імем «Янка», і давесці, што яго містыка і сквапнасць да працы робяць з яго элемент, годны для дзяржаўна-нацыянальнага будаўніцтва. І, мала таго, робяць яго самога будаўнічым... Усё покі што ў праекце яшчэ вельмі чарнавым. Усё мусіць быць, напрыклад, пабудавана на фоне народнай творчасці, і хацеў бы нават – народным вершам беларускіх песень. Але гэта тонкая, нялёгкая задача¹⁴⁷.

Характарызаваны твор мае наогул пэсымістычны характар. Можна меркаваць, што яго аўтар знаходзіўся ў стане глыбокага фізычнага й духоўнага крызысу.

Дзёньнік зьяўляецца сьведчаньнем таго, што У. Жылка, з аднаго боку, быў асбай вялікага болю, а з другога боку – чалавекам,

¹⁴⁶ У. Жылка, *Дзёньнік*, у: У. Жылка, *Выбраныя творы*, Мінск 1998, с. 154-155.

¹⁴⁷ Тамсама, с. 159.

які, нягледзячы на ўласны трагічны лёс і пэрспектыву заўчаснай сьмерці, стараўся пранікнуць у глыбіню чалавечага жыцця ды сэнс ягонага існаваньня на зямлі.

Можна думаць, што, пішучы *Дзёньнік*, Уладзімер Жылка знаходзіўся пад уплывам творчасці Фёдара Дастаеўскага альбо маральных прынцыпаў нямецкага філэзафа Шапэнгаўэра.

Апрача паэзіі, Жылка займаўся таксама літаратурнай крытыкай.

Адной зь першых літаратурнаўчых публікацыяў Уладзімера Жылкі была рэцэнзія *3 жыцця й пісьменства*¹⁴⁸, прысьвечаная вершам Натальі Арсеньневай. Аўтар небеспадстаўна зьвярнуў увагу на тое, што маладая паэтка ў сваіх ранніх вершах злоўжывала нехарактэрнымі для беларускае мовы дзеяслоўнымі скарачанымі формамі тыпу: *забылісь, круцілісь, загарэлісь*. Аднак і сам зрабіў падобную памылку, ужываючы форму *нацыянален*, замест тыповай беларускай формы *нацыянальны*. Крытычныя інтанацыі ў адносінах да Натальі Арсеньневай ня мелі аднак у Жылкавай публікацыі зьнішчальнага ці варожага характару. У канцы артыкула крытык адзначыў, што Н. Арсеньнева валодае, несумненна, сапраўдным паэтычным талентам.

Значную цікавасьць уяўляе сабою артыкул Жылкі пад назовам *Антон Лявіцкі (Ядвігін Ш.)*¹⁴⁹, у якім крытык прадставіў асноўныя моманты й матывы ў творчай біяграфіі гэтага вядучага нашаніўца. Уладзімер Жылка досыць цікава ахарактарызаваў ня толькі тэматычную, але й жанравую разнароднасьць паэзіі й прозы Ядвігіна Ш. Зьвярнуў увагу на арганічную сувязь гумарыстычных апавяданьняў пісьменьніка з фальклёрнай беларускай традыцыяй. Падкрэсьціў таксама, што Ядвігін Ш. зьяўляўся арыгінальным пачынальнікам псыхалягічнай беларускай прозы.

Найбольш абшырнай літаратурнаўчай публікацыяй Уладзімера Жылкі зьяўляецца *Рэцэнзія на зборнік Леапольда Родзевіча „Беларусь“*¹⁵⁰, у якой крытык даў высокую ацэнку мастацкім, а

асабліва ідэйным каштоўнасьцям паэзіі гэтага досыць шырока вядомага заходнебеларускага паэта.

Усе толькі што названыя літаратурнаўчыя публікацыі Жылкі былі напісаныя альбо напярэдадні ягонага выезду ў Чэскую Прагу, альбо ўжо ў эміграцыі.

Да болей глыбокіх і цікавых тэрба аднесці Жылкавы артыкул пад назовам *У справе ацэнкі беларускага адраджэньня*¹⁵¹. Крытык распачаў свае разважаньні ад гістарычнае мінуўшчыны, у якой праявілася экспансыўнасьць вялікіх суседзяў, мэтаю якой была дэнацыяналізацыя Беларускага Краю.

Варта працягваць найбольш характэрныя фрагмэнты Жылкавай публікацыі:

„18-е стагоддзе аканчальна закінула беларушчыну пад мужыцкую саламяную страху. Вышэйшыя станы апалычыліся і выракліся свайго народу. Культурныя і матэрыяльныя скарбы цяжкі да Варшавы – на ўмацаваньне польскасці ў Краі. Усё беларускае зневажалася і пагарджалася. Яно ўважалася як нешта ў іншых выпадках патрэбнае «на будзённы дзень», ніжэйшае, горшае, не вартае ўвагі. Так было да падзелу Польшчы, гэтак пайшло і пасля падзелу, калі Беларусь апынулася пад зверхнасцю Маскоўшчыны. І толькі сялянства ды местачкоўцы захоўвалі беларушчыну. Але ні беднае, галадаючае ад недародаў сялянства, ні абяднеўшае і змарнеўшае мяшчанства, дзякуючы розным акалічнасьцям, не маглі падняць яе на належную вышыню. Беларушчына гібела, як гібеў і мадзёў увесь народ і ўвесь Край.

Падупаўшае нацыянальна-беларускае злілося з этнаграфічна-беларускім і існавала як апошняе. Дый этнаграфічныя адзнакі пад уплывам места і русіфікацыйнае палітыкі з аднаго боку, і апалычваньне з другога драбнелі і станавіліся штотым менш яркавымі, і, на першы погляд, здавалася, мусілі згінучь пад націскам маскоўскай і польскай навалы. Ды гэтага не магло стацца і ня сталася. Беларускі селянін выказаў вялікую жыццёваць. Супраць дэнацыяналізуючых захадаў здолеў вытварыць дысімплуючае проціапазіцыю. Непарушнымі данёс да нашых часоў скарбы свайго самабытнага, арыгінальнага «Я» – сваю мову, песні, быт, звычаі, сваю псіхалогію»¹⁵².

¹⁴⁸ У. Жылка, *3 жыцця й пісьменства*, тамсама, с. 167-168.

¹⁴⁹ У. Жылка, *Антон Лявіцкі (Ядвігін Ш.)*, тамсама, с. 169-170.

¹⁵⁰ У. Жылка, *Рэцэнзія на зборнік Леапольда Родзевіча „Беларусь“*, тамсама, с. 170-173.

¹⁵¹ У. Жылка, *У справе ацэнкі беларускага адраджэньня*, тамсама, с. 173-176.

¹⁵² Тамсама, с. 174-175.

У далейшых разважаннях Уладзімер Жылка сьцьвердзіў, што ў тых выключна неспрыяльных умовах, у якіх апынулася Беларусь, толькі сялянская маса сталася захавальніцай беларушчыны тады, калі іншыя грамадзкія станы пайшлі на службу да чужынцаў і дэнацыяналізаваліся. У сувязі з гэтым, па словах Уладзімера Жылкі, ідэолягі беларускага адраджэння павінны абапірацца на беларускага селяніна:

„Незалежнасць – напісаў Жылка – гэта значыць: новае жыццё і наша культура, зямля і воля, праца і роўнасць у багацці. За такую незалежнасць змагаюцца працоўныя масы, і такой, а не іншаю, яна мусіць быць і будзе. Усякая падробка, фальсіфікат наперад прызначаны на згубу. І пад гэтым светлым штандарам вядзе сваё змаганне працоўны народ.

Толькі тады, калі беларускі рух набярэцца вагі, значання і глыбіні, мы бачым далучэнне да яго дробна-буржуазных і дробна-шляхоцкіх груп. Гэтыя групы робяць спробы адабраць ад працоўных рэвалюцыйна-нацыянальны сцяг і накіраваць іх сілу супраць іх саміх. Гэтыя групы з'яўляюцца творцамі ідэалогіі выключнасці «нацыянальнае» справы.

Канчаючы гэтую заўвагу, мы яшчэ раз хочам падчыркнуць свае асноўныя думкі:

1) нацыянальна-вызвольнае змаганне не можна адасобіць ад сацыяльна-эканамічнага і класавага;

2) беларускі рух ёсць вынікам адраджэння сялянства;

3) буржуазныя і шляхоцкія групы ў істоце варожыя беларускай нацыянальнай стыхіі¹⁵³.

Варт а адзначыць, што У. Жылка з увагай прыглядаўся да беларускай сацыяльнай і нацыянальнай рэчаіснасці ды ніколі не губляў веры ў сэнс беларускай духовай сувэрэннасці, а таксама ў канчатковую ўдачу беларускіх імкненняў да дзяржаўнай незалежнасці.

Эміграцыйны паэт і крытык, займаючыся беларускай пісьмовасцю й працэсам беларускага адраджэння, цікавіўся таксама развіццём асьветніцтва й розных галін культуры ў гістарычнай Беларусі.

Знаходзячыся ў Чэскай Празе, падрыхтаваў ён і напісаў артыкул пад назовам *Да 400-х угодкаў друку на Беларусі*¹⁵⁴.

Зразумела, што ў гэтай публікацыі аўтар заняўся перадусім характарыстыкай жыцця й дзейнасці выдатнага беларускага асьветніка Францішка Скарыны, які, як вядома, старабеларускае кнігадрукаванне распачаў у Чэскай Празе, у якой 400 гадоў пазней пасяліўся таксама У. Жылка.

Зусім магчыма, што зацікаўленне Жылкі Францішкам Скарынам было інспіраванае Ігнатам Дварчанінам, які ў гэтым часе апынуўся таксама ў Карлавым Унівэрсытэце ў Чэскай Празе й прыступіў да напісання доктарскае дысэртацыі, прысьвечанай жыццю й творчасці Ф. Скарыны. У гэтых абставінах Ігнат Дварчанін стаўся, несумненна, аўтарытэтай крыніцай ведаў для мападога дапытлівага У. Жылкі ды напэўна інфармаваў яго аб многіх эпізодах з жыцця й дзейнасці Скарыны, а таксама аб значэнні гэтай вялікай постаці для развіцця беларускай нацыянальнай тоеснасці й беларускай культуры.

Варт а адзначыць, што артыкул Уладзімера Жылкі ў той частцы, якая адносілася да Скарыны, ня мае ў сабе адкрытых каштоўнасцяў. Тут аўтар абмежаваўся галоўным чынам да ўжо вядомых фактаў і здарэнняў з жыцця й дзейнасці вялікага беларускага асьветніка. Пры гэтым аднак публікацыя мае пастуляцыйную частку, у якой аўтар выказвае многа арыгінальных і каштоўных ідэяў. Варт а ў сувязі з гэтым прывесці фрагмент артыкула У. Жылкі, у якім аўтар накіраваў у адрас Беларускага Навуковага Таварыства ў Вільні цэлы шэраг цікавых прапановаў дзеля ўшанавання памяці Ф. Скарыны:

„Першым заданнем Т-ва – адзначае У. Жылка – ёсць, на нашу думку – гэткае: адчыніць падпіску на помнік Скарыну ў Вільні, месцы яго друкарскай працы; абвясціць конкурс на помнік; вызначыць прэміі за лепшы гістарычна-навуковы твор на беларускай мове з тых часоў; выдаць для народу рад папулярных кніжак аб Скарыне; назваць яго імем адну з старых беларускіх гімназіяў ці адчыніць новую. Нарэшце, і палачанам варта нагадаць свайго слаўнага земляка і зрабіць усё, што магчыма, каб памяць аб ім жыла ў народзе.

Спадзяёмся, што наша згадка не будзе каменем, кінутым у ваду, бо ходзіць аб тое, ці варт народ сваіх геніяў.

Адказ можа быць толькі – але¹⁵⁵.

¹⁵³ Тамсама, с. 175-176.

¹⁵⁴ У. Жылка, *Да 400-х угодкаў друку на Беларусі*, тамсама, с. 176-177.

¹⁵⁵ Тамсама, с. 177.

Да больш паглыбленых і арыгінальных трэба аднесці другую публікацыю У. Жылкі пад назовам *Народная адукацыя на Беларусі*¹⁵⁶, якая таксама ўзьнікла ў часе знаходжання аўтара ў Чэскай Празе.

На пачатку гэтага артыкула Жылка заняўся характарыстыкай цяжкай сытуацыі ў галіне эканомікі, культуры і асветы, якая была вынікам Першай Сусветнай вайны, рэвалюцыі і польска-савецкага збройнага канфлікту ў гадох 1919-1921. Культурна-асветніцкая катастрофа на Беларусі была яшчэ больш паглыблена разрывам беларускай зямлі і беларускага народу, які быў рэзультатам Рыскага Трактату з 1921 году. Па словах аўтара, Заходняя Беларусь апынулася ў выключна неспрыяльных умовах. Нягледзячы на гэта, у асяроддзі беларускіх вучняў, асабліва ў студэнцкіх асяроддзях, узнікаў дынамічны беларускі нацыянальны рух. Як напісаў У. Жылка:

„Не засталася зусім беларускіх вышэйшых навучальных устаноў: адзіны ўніверсітэт у Вільні – польскі. У ім да выкладання беларускай мовы, мовы карэннага народа ставяцца больш чым аб'ява: няма нават адпаведнай катэдры. Раней катэдра беларускай мовы існавала, але загадваў ёю польскі навуковец, які не ўмеў нават як след размаўляць па-беларуску. Дзверы гэтага ўніверсітэта, як і іншых польскіх універсітэтаў, зачынены для нашых суайчыннікаў. Беларускае ступень бакалаўра лічыцца тут недастатковай, а «кваліфікацыйная камісія», створаная польскімі студэнтамі, выключае тых, каго ўжо прынялі, з прычыны таго, што яны не служылі ў польскай арміі ў якасці добраахвотнікаў падчас польска-бальшавіцкай вайны 1919-1920 гг. У выніку такога цяжкага становішча колькасць беларусаў, прынятых у польскія вышэйшыя навучальныя ўстановы, зусім нязначная.

Вялікая колькасць беларускіх студэнтаў параскіданая па польскіх універсітэтах. Найбольш іх у Вільні, дзе існуе Суполка беларускіх студэнтаў, якая налічвае каля 100 чалавек. У 1922 годзе гэтая суполка выдавала газету «Наш Шлях». Яшчэ адна шматлікая і актыўная арганізацыя беларускіх студэнтаў створана ў Варшаве»¹⁵⁷.

На думку У. Жылкі, непрыхільныя, а нават варожыя адносіны афіцыйных польскіх уладаў да развіцця беларускага школьніцтва ў

Заходняй Беларусі піхнулі многіх маладых беларусаў у эміграцыю. Накіроўваліся яны галоўным чынам у Чэхаславацкіну альбо ў Савецкую Беларусь. Дзеля гістарычнай праўды, трэба сказаць, што амаль усе тыя беларусы, якія апынуліся ў БССР, у час сталінскага тэрору былі патрактаваныя як ворагі народу і высланыя ў Сібір альбо расстраляныя. Такі трагічны лёс сустрэў і самога У. Жылку, які ў 1926 годзе пакінуў Чэхаславацкіну і пераехаў у Савецкі Саюз.

Цікавай і мала вивучанай спадчынай Уладзімера Жылкі зьяўляецца ягоная перапіска. Бадай што найчасцейшым адрасатам лістоў Жылкі быў вядомы беларускі дзеяч і літаратурны крытык Антон Луцкевіч, які жыў у Вільні ў тым часе, калі Жылка апынуўся ў Чэхаславацкіне. Менавіта адтуль Уладзімер Жылка накіраваў да Антона Луцкевіча шэраг лістоў. Праўдападобна, першы з іх быў напісаны 7 красавіка 1923 году. Пачынаецца ён словамі *Хрыстос ускрос! Шчыра вітаю Вас з Вялікаднем*. У далейшых фрагментах ліста выступаюць звесткі аб праскім жыцці беларускіх эмігрантаў. Уладзімер Жылка даў рэзка адмоўную характарыстыку такім выдатным прадстаўнікам беларускай эміграцыйнай думкі, як Ян Станкевіч і Язэп Мамонька. Першы з іх – выпускнік Праскага ўніверсітэту – быў агульнавядомым беларускім мовазнаўцам, перакладчыкам і публіцыстам. А Мамонька належаў да выдатных дзеячоў, якія стваралі Беларускае Народнае Рэспубліку. Вучыўся ён у Карлавым ўніверсітэце і пазней, таксама як Уладзімер Жылка, звалены савецкай прапагандай, пераехаў у БССР, дзе раздзяліў трагічны Жылкаў лёс і стаўся ахвярай сталінскага тэрору.

У гэтым лісьце Жылка досыць павярхоўна ахарактарызаваў беларускае жыццё ў Чэскай Празе. Можна думаць, што ў тым часе паэт яшчэ вельмі слаба арыентаваўся ў беларускім эміграцыйным руху і, мабыць, знаходзіўся пад уплывам тых беларускіх эміграцыйных дзеячоў, якія займаліся інтэрысамі:

„Пражскія ўражанні – піша У. Жылка – не вельмі і прэмушаюць падумаць. Сумна, што наша моладзь таксама папсавана вайной, рэвалюцыяй і іншым такім. Сапраўды творчых асобаў вельмі мала, якія могуць упісаць свае імёны хоць нязначнымі, маленькімі, але светлымі літарамі ў вялікую кнігу Адраджэння. Больш анархічнага элементу найгоршага гатунку, яскравы прыклад якіх Ян Станкеўчык і Мамонька,

¹⁵⁶ У. Жылка, *Народная адукацыя на Беларусі*, тамсама, с. 177-180.

¹⁵⁷ Тамсама, с. 179.

людзі розных станаў грамадскіх і пераконанняў, але пахічна родныя. Таму замест працы – «шумім, братцы!» Сумна!

Я стаю ў старонцы – працягвае У. Жылка ў лісьце Антону Луцкевічу – і прыглядаюся. Жыву ў Юзафове (вёст 100 ад Прагі) і хаджу на матуральныя ўкраінскія курсы. Адносны ўкраінцаў да беларусаў (нас тут 10 чалавек) вельмі прыхільныя. 27 сакавіка ўрачыста адсвяткавалі абвяшчэнне Незалежнасці¹⁵⁸.

Істотнае й важнае значэнне мае ліст Уладзімера Жылкі, скіраваны да таго ж Антона Луцкевіча 23 траўня 1923 году. Ня ведаем, ці быў ён вынікам ліста, атрыманага ад Луцкевіча, ці можа зь іншых крыніц эміграцыйны паэт даведаўся пра тое, што Антон Луцкевіч намерваўся пакінуць Вільню й адрачыся ад беларускага нацыянальнага руху. Зь ліста відаць, што гэтакія перспэктыва моцна занепакоіла Жылку, які адназначна лічыў, што разрыў Луцкевіча зь беларускім рухам моцна аслабіць беларускую нацыянальную думку. Менавіта такога тыпу боязь выявілася амаль што ва ўсім зьместе прыгаданага ліста

„Атрымаў учора ад Краскоўскіх – піша У. Жылка – ліста, у якім, між іншым, паведамляюць, што Вы збіраецеся пакінуць Вільню. Гэтая вестка мяне дый усіх тутэйшых страшэнна ўразіла і навеяла смутак. Лічачы справу пераездзе толькі асабістай Вашай справай, але вялікай вагі крокам грамадскага характару, не магу стрымацца і не напісаць Вам, што так рабіць няможна. Ніяк не выяўляю Вільні і беларус[кага] руху ў Заходняй Бел[арусі] без Вашага ўдзелу. Безумоўна, абмольковым было б лічыць, што якая-небудзь справа грамадская супакоіцца на адной адзінцы, а не ёсць вынікам высілку пэўнага калектыву. Але ўсё ж, як у цяжкім, каб ён разумна рухаўся, патрэбны машынны, так і тут мусіць быць нехта падобны. І як кваліфікаванага старога, пэўнага сваіх сіл машыніста, няможна замяніць кожным прафанам, так і ў грамадскім нацыянальным жыцці сапраўднага правадара не замяніш падстаўнай асобай. Гэтага Вам няможна выпускаць з відавочку. У Вільні Вы ёсць асяродак, каля якога канцэнтруецца і рухаецца наша Адраджэнне. Вы галоўны мозак справы, і таму мы, меншыя работнікі (нервы народныя), спяшаліся так забегчы на Віленскую 33 пайнфармавацца, параіцца, пажаліцца... Усякае здарэцца! Не, як хочаце, а Вы патрэбны Вільні.

¹⁵⁸ У. Жылка, Антону Луцкевічу, 7 красавіка 1923 г., Юзафоў, тамсама, с. 254-255.

Потым і асабістыя матывы гавораць на карысць Вільні. Тут ёсць вялікая добрая работа на грам[адскім] полі, культурнае жыццё, шмат мілья, дарагіх рэчаў, мест, з якімі зрадніліся. Кожны дзень паасобнаму, як ад наркозу, прытупліваюцца нервы, адчуванне зморы, свежыя газеты, навіны, новыя крыўды і радаці, страты і перамогі і шмат драбніц спецыфічна віленскіх. І выкінуць самога сябе з усяго, прамяняць на лёс настаўніка ў паганай дрэннаекай правінцыі? Няўжо Іван Іванавіч не піша Вам, што задыхаецца, гіне ад затхласці і мізэрнасці? Прызнаюся, я ўцёк з Дзвінска, і перажытыя там часы найцяжэйшыя і самыя смутныя ў маім духоўным жыцці, хоць духова быў спакойнейшы. А як Вы кінеце музей?

Ведаю, што матэрыяльнае жыццё Ваша далёка не зайдроснае. Дагадваюся, што магчымы перьямнасці і непаразуменні, аб якіх мы тут не знаем. Але веру, што сьведомасць адпаведнасці, каханне да справы дасць Вам моцы і духоўную бадзёрасць. Бел[арускае] Адраджэнне перажывае крызіс, дзе ходзіць аб тое, ці быць нам нацыяй дужай і скансалідаванай, ці бясспайна загінуць. У гэты час асабліва важна, каб у першых радах былі здольныя загартаваныя змагары. Пішу ўсё гэта далёкі ад жадання сказаць камплімент, але маю на ўвазе Бацькаўшчыну і нашу Справу. Так і прыміце гэтыя радкі¹⁵⁹.

Прыведзены ліст дасканалы сьведчыць пра тое, што У. Жылка, знаходзячыся ў Чэхаславацыі, гораца цікавіўся заходнебеларускім жыццём і прагнуў, каб усе выдатныя беларусы адыгрывалі ў гэтым жыцці актыўную й творчую ролю.

Лісты эміграцыйнага паэта да вядомага беларускага даследчыка й дзеяча ў Вільні зьяўляюцца багатай крыніцай ведаў ня толькі пра беларускі эміграцыйны рух у Чэскай Празе, але таксама даюць шырокае ўяўленне аб поглядах Жылкі на многія зьявы, выступаючыя ў заходнебеларускай рэчаіснасці, а таксама ў жыцці Савецкай Беларусі.

І так, у лісьце з 1 жніўня 1923 году У. Жылка даў даволі шырокую панараму беларускага акадэмічнага асяроддзья ў Чэскай Празе. Паэт даволі адмоўна ахарактарызаваў ідэалёгію й паводзіны беларускіх эміграцыйных студэнтаў. Ня можа не здзіўляць рэзкасць ацэнак, выступаючых, напрыклад, у такім сьцьвярджэнні:

¹⁵⁹ У. Жылка, Антону Луцкевічу, 23 траўня 1923 г., Юзафоў, тамсама, с. 255-256.

„А то тут [с]толькі сволачы, смецця, якое нічым не цікавіцца – ні навукай, ні Бацькаўшчынай, не мае нічога святаго за душой“¹⁶⁰.

У гэтым жа лісьце Жылка перайшоў да заходнебеларускай рэчаіснасьці, даючы рэзка адмоўную характарыстыку вядомай газэце „Наш Сыця“. Пры гэтай нагодзе востра аткаваў камуністычны рух, бачачы ў ім пагрозу для беларускай нацыянальнай справы:

„Камуністы ў грунце варожы беларускай сялянскай стыхіі і нашай нацыянальнай ідэі. Уоё, што робіцца ў Менску (а не столькі той работы, як галасу), ёсць не ласка, а ўступка з бою. Жаданне беларускіх камуністаў маналізаваць беларускі рух – тактычны крок і досыць бязглузды, хоць [неразб.] Маскве трэба, але падтрымаць гэта на Заходняй Беларусі, займацца самаашуканствам і выгадоўваць масы на гэтым, выклікаць у іх давер да Менска – Масквы, трохінязручна і нават боязна. Тактыка Заходняй Беларусі, на маю дурную думку, – піша Жылка – гуртаванне сілаў, выгадаванне ў масах самадзейнасці і свядомасці. Невядома яшчэ, хто здзейсніць ідэю незалежнасці – Менск ці Вільня? І так раптам растаецца ў сваёй слабасці, спяшацца зарэгістравацца ў маскоўскай канторы пад шылпдай СССР – саўсім няўчасна!“¹⁶¹

Пагардлівыя адносіны У. Жылкі да бадай што найвыдатнейшых эмігрантаў у Чэскай Празе – Яна Станкевіча, Тамаша Грыба, Палуты Бадуновай і Васіля Мамонькі – у вельмі рэзкай форме праявіліся ў лісьце да таго ж Антона Луцкевіча з канца красавіка 1924 году. Уладзімер Жылка напісаў у ім:

„Між іншым, ведаеце, хто самыя неппулярныя між студэнцтва? Безумоўна – не! Але калі скажаце Станкеўчык і Грыб, то вы не памыліцеся. Сваёй дэмагогіяй, грубасцю, нетактычнасцю, а галоўнае – пустагаловасцю (факт!) яны выклікалі проціў сябе страшэннае незадавальненне ўсіх, і правых і левых, і сваіх прыхільнікаў і непрыхільнікаў, і пашаны да іх ні на грош. Ёсць нахл судзіць аб пражскім студэнцтве па гэтых панах. Але гэта найгоршая памылка. Уплывы іх на студэнцкае жыццё зводзяцца да зэра. І, судзячы па іх, можна дайці

да вельмі сумных і невясёлых вынікаў, прывнаць, што студэнты нашы ні да чорта не варты“¹⁶².

Да гэтай жа тэмы вярнуўся У. Жылка ў канцы характарызаванага ліста, заўважаючы, між іншым:

„Нарэшце не сказаў самага важнага (важна для мяне): я разышоўся з пачэснай кампаніяй – Бадунова і К (К – Грыб, Мамонька). Прычынай іх дурасць і подласць. Подласць у тым, што дзе няма іх, там пагана, і яны мусяць паскудзіць. Бліжэй пазнаёміўшыся, бачу, што яны толькі і здольны на паскудствы, і то дробныя. Мізэрныя людзі! Пайшло з-за таго, што іх не запрасілі ў творацкую перад Калядамі «Беларускую» Раду ў Празе». Пакрыўдзіўшыся, яны выпусцілі знамяніты архітвор «Извещение» – дакумент чалавечай несумленнасці, маны, тупога нізкалоб'я, калі не ідыятызма“¹⁶³.

Выяўленая ў прыведзеных цытатах варожасць, а нават пагарда з боку маладога студэнта да выдатных беларускіх эмігранцыйных дзеячоў, якія ў большасці былі стваральнікамі Беларускай Народнай Рэспублікі і прапагандарамі яе галоўных ідэалаў у эміграцыі – моцна несправядлівая і незразумелая. Вядома, што ўсе названыя Жылкам асобы паслядоўна стаялі на грунце БНР і моцна супрацьстаялі імкненням Савецкага Саюзу кампрамаваць ідэалы БНР як у Савецкім Саюзе, гэтак і па-за яго межамі. Можна меркаваць, што, даючы такія несправядлівыя і тэдэнцыйныя ацэнкі, Уладзімер Жылка знаходзіўся пад уплывам тых рэдкіх прадстаўнікоў беларускай эміграцыі ў Чэскай Празе, якія ў большай альбо меншай ступені залежныя былі ад савецкай прапаганды, што ўсімі сіламі імкнулася дыскрэдытаваць беларускіх незалежных дзеячоў.

У лістах Уладзімера Жылкі да Антона Луцкевіча дамінавалі пытанні, якія датычылі сытуацыі беларусаў у Польшчы, у Савецкай Беларусі, а таксама жыцця і дзейнасці беларускіх эмігрантаў у Чэхаславацыі.

Апрача гэтай праблематыкі, у 1925 годзе ў перапісцы паявіліся новыя матэрыялы. Звязаны ён з ідэяй развіцця з Чэхаславацыяй і

¹⁶⁰ У. Жылка, Антону Луцкевічу, 1 жніўня 1923 г., тамсама, с. 257.

¹⁶¹ Тамсама, с. 257-258.

¹⁶² У. Жылка, Антону Луцкевічу, [Канец красавіка 1924 г.], тамсама, с. 259.

¹⁶³ Тамсама, с. 260.

вяртанья ў Савецкую Беларусь. Праўдападобна, весткі зь Беларусі аб посьпехах беларусізацыі й дасягненьнях беларускага нацыянальнага адраджэньня ўплывалі на эвалюцыю поглядаў Уладзімера Жылкі ды павольна засейвалі ў ягонай сьвядомасьці думку пра неабходнасьць пакінуць эміграцыю, вярнуцца на Радзіму й актыўна ўключыцца ў працэс нацыянальнай адновы роднага народу.

Зь першым сыгналам пра вяртаньне на Радзіму сутыкаемся ў лісьце У. Жылкі да Ангона Луцкевіча з дня 10 траўня 1925 г. Жылка напісаў у ім:

„Раблю крокі, каб вярнуцца на Бацькаўшчыну. Гэта не ўдасца пры найлепшых варунках раней, чым за 8 месяцаў. Калі прыпадкам пабачыце Родзевіча, падзякуйце за вестку, яна мяне вельмі ўсцешыла, і абяцанне дапамагчы. Хацеў бы чыркнуць яму, ды не ведаю адраса”¹⁶⁴.

Зусім магчыма, што савецкі бок рабіў рознага тыпу захады дзеля таго, каб Жылку заахваціць да такога кроку. Праўдападобна, паступалі гэтак асобы, якія шчыра верылі ў добрыя намеры камуністычнай партыі ў галіне сапраўднага нацыянальнага адраджэньня Беларусі. Аднак нельга выключыць і таго, што ўзяліся за гэтую справу й прадстаўнікі савецкіх спэцорганаў, якія намерваліся прыцягнуць з замежжа ўсіх беларускіх нацыянальных дзеячоў дзеля духоўнай і фізычнай расправы. Так ці інакш, Уладзімер Жылка папаў у хітра расстаўленьня сеці, у якіх, як вядома, загінуў у першыя гады вялікага сталінскага тэрору.

Зь ідэяй вяртанья Жылкі на Радзіму сутыкаемся ізноў у ягоным лісьце з 31 жніўня 1925 году. Паэт інфармаваў тут Луцкевіча пра тое, што бліжэй не акрэсьлены беларус, якога У. Жылка назваў Іванам Ігнат авічам, пераехаў у Савецкую Беларусь. У гэтым жа лісьце ўспамінаў ён пра вядомага беларускага эмігранта Аляксандра Цьвікевіча, які таксама намерваўся вярнуцца ў Беларусь, і да такога ж кроку заахочваў аўтара ліста.

„[в[ан] Ігн[атавіч] – напісаў У. Жылка – вьехаў з сям’ёй на той бок. Прыблвна каля 10-га таго месяца быў ужо там. Запыніўся ў «Макарыча» [Усевалад Ігнатоўскі – А.Б.]. Вал[янціна] Сымона[ўна]

¹⁶⁴ У. Жылка, Антону Луцкевічу, 10 траўня 1925 г., Радоцін, тамсама, с. 270.

напісала ўжо першы ліст Людзе (яна засталася тут). Ён вельмі ружовы. Покі што ўсім здаволены і кажучь, што даўно мусілі кінуць вагацца, а ехаць. Што будзе рабіць Ів. Ігн., невядома покі. Сам «Мак-ыч» з радзінаю на вёсцы і да места адно даязджае. Са свае падарожы ў Прагу (аб ёй Вы, мусіць, ведаеце?) Ів. Ігн. вынес вельмі цяжкае і сумнае ўражанне. Я асабіста рады, што ён пазнаёміўся бліжэй з тутэйшым жыццём і кінуў летуцець аб Празе, як раней. «Славянскія Атэны» не для ўсіх з’яўляюцца Атэнамі, ды і не кожны, папаўшы ў Атэны, стане мудрацом; як доказ таго кажа назарэцкая худоба, якая, магчыма, калі і кульцівеецца, то толькі надворна. Сумляваюся, каб Ів. Ігн. пры ўсіх сваіх здольнасьцях мог пачаць што-небудзь з ёю. Прыблізна з такою думкаю ён і вьехаў. У часе яго прьезду быў тут таксама Цвік[евіч]. З ім я пабачыўся толькі на вакале (праводзіў Ів. Ігн.) перад адходам цягніка. Гаварылі мала, але на развітанне ён сказаў «да пабачэння там». Я з запытаннем усмінуўся, а ён дабавіў – «да скорага». Што гэта значыць дакладней, не разумею. Наша «старэйшае грамадства» мо і знае, але мы ўжо не сакрэтнічаем даўно”¹⁶⁵.

Праўдападобна, выступілі нейкія цяжкасьці ў ажыццяўленьні намеру вярнуцца з Чэхаславаччыны ў Беларусь. Цяжкасьці гэтыя падштурхоўвалі Жылку на думку ўжыць розныя спосабы, у тым ліку й нелегальныя, да таго, каб урэшце вярнуцца на Радзіму. Інфармацыя аб такім стане духа паэта знаходзіцца ў ягоным лісьце да Ангона Луцкевіча з 30 сакавіка 1926 году:

„Не спыняючыся – напісаў ён – абмяркоўваю план свае падарожы. Падарожыць па-чалавечы страціў усякую надзею, думаю па старой памяці папрабаваць per pedes apostolarum, а магчыма... магчыма, варта махнуць на ўсё і ўсіх рукою. Ёсць ганебнае ў маіх просьбах і паклонах на ўсе бакі. І ніколі не чуў сябе такім самотным і непатрэбным. Самапацуцце, як пасля доўгага піяцтва прачынаешся. І дзіўна, што ні мае рукі, ні каханне не патрэбны майму народу, і сам я абузай, па-перш-сабе... Эх, ды што! Хоць адно – з бойкі з Лёсам нат пераможаны хачу выйсці з гонарам, які і ёсць варты перамогі. Аб гэтым усе малітвы мае”¹⁶⁶.

¹⁶⁵ У. Жылка, Антону Луцкевічу, 1 жніўня 1925 г., Радоцін, тамсама, с. 273.

¹⁶⁶ У. Жылка, Антону Луцкевічу, 30 сакавіка 1926 г., Цьрквіцэ, тамсама, с. 277.

Апошнія весткі аб заканчэнні складанасцяў, зьвязаных са стараннямі выезду ў БССР, выступаюць у лісьце У. Жылкі з 13 кастрычніка 1926 году. У ім аўтар напісаў:

„Даражэнькі дзядзька Антон! Нарэшце маю пас. Каля 20-га г.м. выбяруся адгэтуль праз Варшаву. Грошай на падарожу дастаў. Поўны трывог перад блізкай будучыняй – ці прыйдуся да двара? Выхадны пункт маіх учынкаў, добрыя ці блудныя яны былі і ёсць, было Адраджэньне. Адраджэнцам хачу застацца і надалей. Гэтулькі людзей і спадзяванню скрышыла жыццё, што баюся браць у падарожу з сабою найдобрайшых надзеі. Так ляпей – што будзе, тое будзе. Адраджэньне мае свае мэты і заданні, а нас увесь час і ворагі, і прыяцелі хацелі б бачыць як сілу слугуючую – вось прычына маіх трывог”¹⁶⁷.

Гэтымі словамі канчаецца перапіска, зьвязаная зь пераездам Уладзімера Жылкі ў Савецкую Беларусь. Такім чынам выдатны эміграцыйны пэрт пайшоў дабравольна на спатканьне з пакутамі й сьмерцю, падрыхт аванаю для яго савецкімі органамі.

Набліжаючыся да канца разважаньняў пра жыццё й творчую дзейнасьць Уладзімера Жылкі ў часе яго эміграцыі ў Чэскай Празе, варт а затрымацца над ягоным досьць аб’ёмным артыкулам на расейскай мове пад загалоўкам *Белорусская книга от начала XX в. до мировой войны*¹⁶⁸, у якім аўтар даў агляд роднай пісьмовасці нашаніўскага пэрыяду.

Аўтарцалкам правільна падкрэсьліў, што беларускі рух пачатку XX стагодзьдзя ставіў перад сабою высакародную мэту нацыянальнага адраджэньня, якое бадай што найпаўней выявілася ў закліку Янкі Купалы *Людзьмі звацца*.

Уладзімер Жылка зьвярнуў увагу на тое, што да 1905 году беларускія пошукі ды імкненьні праяўляліся падпольна й нелегальна з увагі на забарону беларускае мовы ў друку царскім урадам:

„Да 1905 г. – напісаў Жылка – рух навінен быў хавацца ў падпольлі, абмяжоўвацца нелегальнымі сходамі й выдаваньнем нелегальнай літаратуры. Толькі ў 1902 г. удалося ў Пецярбурзе адкрыць Таварыст-

ва Беларускай Народнай Прасьветы, якое паставіла перад сабою мэту культурнага адраджэньня Беларусі. Яно дало пачатак арганізаванаму выдаваньню беларускае літаратуры. Аднак вынікі яго дзейнасьці былі вельмі сціппыя. У 1903 г. Таварыства выдала зборнік вершаў Янкі Лучыны Вясьнянка. Далейшыя выданьні – гэта: *Калядная чытанка і Велікодная чытанка*. З прычыны абмежаваных сродкаў друкавала на шапірографе”¹⁶⁹ [пераклад – А. Б.].

На жаль, у прыведзеным фрагманце выступілі шматлікія недакладнасьці й памылкі. І так, у сапраўднасьці беларуская арганізацыя ў Пецярбурзе называлася Кругам Беларускай Прасьветы. Зборнік Лучыны меў загаловак *Вязанка*, а альманахі называліся *Калядная пісанка* ды *Велікодная пісанка*.

Дапушчэньне т акіх памылак у артыкуле сьведчыла пра тое, што Жылка ня меў паглыбленай арыентацыі ў фактагэіі, зьвязанай зь беларускім нацыянальным адраджэньнем пачатку XX стагодзьдзя.

Апрача Кола Народнай Прасьветы а характ арызаваў ён таксама дзейнасьць выдавецкага таварыства „Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ”, на чале якога стаялі т акія выдатныя беларуы, як: Вацлаў Іваноўскі, Антон Грыневіч і Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Уладзімер Жылка ў сваёй публікацыі называе цэлы шэраг кніжных выданьняў, апублікаваных гэтым выдавецтвам. Перадусім зьвярнуў увагу на кніжкі падручнікавага характару: *Беларускі Лямантар*, *Першае чытаньне для дзетак беларусаў* аўтарства Цёткі й *Другое чытаньне для дзятэй беларусаў* аўтарства Якуба Коласа. Жылка ўспомніў таксама аб тым, што, дзякуючы суполцы „Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ” выйшлі т акія літ аратурныя творы, як: *Шчыроўскія дажынкы* й *Купалье* Вінцука Дуніна-Марцінкевіча, а таксама пераклад *Пана Тадэвуша* на беларускую мову. Апрача гэтага, зьвярнуў ён увагу на выдадзеныя кнігі пазьнейшых беларускіх пісьменьнікаў: *Дудка беларуская* й *Смьк беларускі* Францішка Багушэвіча, *Модны шляхцюк* Каруся Каганца, *Сон на кургане* й *Жапейка* Янкі Купалы, зборнік вершаў *Песьні* Цішкі Гартнага, *Абразкі* Зьмітрака Бядулі. Уладзімер Жылка прыгадаў, што ў Пецярбурзе выйшлі тры тамы аб’ёмнага

¹⁶⁷ У. Жылка, *Антону Луцкевічу, 13 кастрычніка 1926 г.*, Прага, тамсама, с. 277.

¹⁶⁸ У. Жылка, *Белорусская книга от начала XX в. до мировой войны*, тамсама, с. 181-187.

¹⁶⁹ Тамсама, с. 181.

альманаха „Маладая Беларусь” з матэрыяламі літаратурнымі й навуковымі.

Найбольш увагі прысьвяціў Уладзімер Жылка беларускай пісьмовасьці пэрыяду „Нашай Долі” й „Нашай Нівы”. Часопісам гэтым прыпісаў ён, несумненна слушна, галоўную ролю ў разьвіцьці беларускага нацыянальнага й грамадзкага адраджэньня. Між іншым, заняўся фактам выхаду „Нашай Нівы” ў гадох 1906-1912 двума шрыфтамі: кірыліцай і лацінкай. Нельга не згадзіцца з агульнай ацэнкай „Нашай Нівы”, дадзенай аўтарам:

„На працягу 10 гадоў яна безупынна будзіла нацыянальную самасьведомасьць у народных масах, зьбірала вокал сябе пастаянныя літаратурныя й публіцыстычныя сілы, стварыла беларускі газэтны стыль, разьвіла заўважальную кнігавыдавецкую дзейнасьць. Між іншым, увесь разгляданы намі пэрыяд беларускага Адраджэньня так моцна зьвязаны з «Нашай Нівай», што яго называюць нашаніўскім»¹⁷⁰ [пераклад – А. Б.].

Паводле У. Жылкі, імпульс, дадзены беларускаму нацыянальнаму адраджэньню й беларускай літаратуры ў нашаніўскі пэрыяд, быў настолькі моцны, што не былі ў стане яго зьнішчыць такія стыхіі, як Першая Сусьветная вайна, фронт і бежанства.

З публікацыі Жылкі аб разьвіцьці беларускай літаратуры й беларускага кнігадрукаваньня на пачатку XX стагодзьдзя вынікае бяспрэчны вывад аб тым, што аўтар зь вялікай добравычлівасьцю і ўдзячнасьцю трактаваў усіх тых беларусаў, якія, нягледзячы на выключна неспрыяльныя гістарычныя ўмовы, рабілі ўсё магчымае й немагчымае дзеля ратаваньня роднага слова, бачачы ў ім галоўны складнік беларускага нацыянальнага адраджэньня.

Беручы пад увагу тое, што У. Жылка на пачатку 1923 году выехаў у Чэскую Прагу й вярнуўся зь яе ў канцы 1925 году, можа лічыць, што ўсе ягоныя вершы з гадоў 1923-1925 зьяўляюцца вершамі эміграцыйнымі. Падлічваючы творы паэта, зьмешчаныя ў кнізе *Беларускі Кнігазбор – Уладзімер Жылка*, бачым, што ў 1923 годзе паэт напісаў 15 вершаў. Такая самая колькасьць паэтычных твораў

узьнікла ў 1924 годзе. На 1925 год прыпадае 14 вершаў паэта. З гэтага вынікае, што падчас эміграцыйнага побыту з-пад пяра Жылкі выйшлі 44 вершы. Цікава, што ні ў адным з гэтых паэтычных твораў не праяўляецца геаграфічная, гістарычная, сацыяльная ці культурная чэская спэцыфіка. Чэхаславацчына як такая ў паэзіі У. Жылкі ўвогуле адсутнічае. Няма ў ёй таксама нават найменшага сьледу беларускага эміграцыйнага жыцьця ды, што найдзіўнейшае, не знаходзім у ёй постаці Францішка Скарыны, ягонай *Бібліі* й друкарні, якія, як вядома, арганічна былі зьвязаныя з Чэскай Прагай. Зьдзіўляе гэта тым болей, што Жылка ведаў асабіста Ігната Дварчаніна, які знаходзіўся ў сталіцы Чэхаславацчыны й працаваў над доктарскай дысэртацыяй аб жыцьці й дзейнасьці Скарыны. Вядома, што Дварчанін знаходзіўся ў шчыльных сувязях зь беларускім студэнцтвам у Чэскай Празе, і няма сумненняў, што стараўся зацікавіць маладых беларусаў постацьцю вялікага асьветніка пэрыяду рэнэсансу. Зрэшты, углыб Дварчаніна праявіўся ў тым, што Жылка ў непаэтычных жанрах заняўся паказам постаці Скарыны, падкрэсьліваючы яго вялікі ўплыў на разьвіцьцё беларускай культуры.

Што датычыцца вершаў, узніклых у пэрыяд Жылкавай эміграцыі, дык яны па свайму настрою застаюцца ў тым тэматычным і псыхалогічным рэчышчы, у якім зьмяшчаліся ўсе яго вершы, напісаныя перад эміграцыяй і пасля эміграцыі. Па сутнасьці, усе праскія творы паэта ўтрыманыя ў настроі тугі па Радзіме, у настроі горкага роздуму над незайздросным лёсам беларусаў, урэшце – у настроі асабістых матываў, зьвязаных зь цяжкім станам здароўя. Характэрным зьяўляецца й тое, што сярод эміграцыйных вершаў знаходзім жменьку твораў, якія можа залічыць да лірыкі каханьня.

Мабыць, адным зь першых твораў, напісаных у эміграцыі альбо перад выездам у Чэхію, быў верш *На ростані*.

*На ростані дарогаў многа,
Алучнасьць іх – пахілы крыж.
І вецер лёгкі на разлогах,
І неба яснасьць, шыр і выш.
Ранейшай працы дасяганні,
Наўкол – зялёныя жыта;
І свежасьць росаў светлых раньня,
І траў высокіх любата.*

¹⁷⁰ Тамсама, с. 183.

*І так прывабны далі, далі
Ў задуме вечнай і смуге,
За той смугою думкі ў жалі,
Няздарна, вечна ў тузе.
І торба вось, і кіі дарожны:
Пара ў пуціну мне даўно...
Ая – нясьмелы і трывожны,
Ая – на ростані адно.*

Можна думаць, што быў гэта верш разьвітаньня з родным краем перад выездам у Чэскую Прагу. Свайго роду пераклічка з гэтым вершам знаходзіцца ў творах з таго ж 1923 году, якія пачынаюцца ад слоў *Бяспынна, глуха процьма часу ды ў вершы Ляпей жабрачы лёс.*

*Ляпей жабрачы лёс,
У рукі кіі, за плечы торба;
Ляпей страханябёс,
Бясконцы шлях і леры корба.
Ляпей чужынны золь,
Сьцягаць ад чорнай працы потам;
Ляпей нязмогшы боль,
Сканаць самотнаму пад плотам, –
Але ня лёс раба
Зь бязволья ўласнага й бязьсілля;
Ня гэтая жалба,
Ня скутыя рабамі крыльлі.
Хто волю верна сьніць,
Працяг лятункам аб вялікім,
Таго не такусіць
Ні ўладай, ні дабром вялікім.
І хай прысуд гняце
І нікнуць вербалозы ніца, –
Душы аб пекнаце
Непераможна-думных сьніца.*

Амаль усе вершы, напісаныя паэтам у 1923 годзе, прасякнутыя беларускімі пейзажнымі і грамадзкімі рэаліямі. Вынікае зь іх, што ў часе знаходжаньня Жылкі ў Чэскай Празе сэрца яго безупынна напайняла сыноўя сувязь з родным краем.

Адным зь першых паэтычных твораў з 1924 году зьяўляецца верш пад назовам *Маёй маці*, у якім ізноў паявіўся матыў болю, выкліканы разьвітаньнем з Айчынай. У гэтым творы паэт уклаў у

вусны вясковай жанчыны наказ для сына аб вернасьці Радзіме й аб вяртаньні з чужой краіны.

Характэрнай рысай амаль усіх эміграцыйных вершаў Уладзімера Жылкі зьяўляецца тое, што ўтрыманьня яны ў форме рэгулярнай строфы з рыфмоўкай а-б, а-б. Цікава й тое, што сярод іх знаходзіцца некалькі твораў, якія адпавядаюць нормам клясычных санетаў.

Няма сумненьняў, што практычна амаль усе Жылкавы вершы эміграцыйнага пэрыяду – гэтыя вершы, якія належаць да паэтычнай лірыкі. Нямапа ў іх нацыянальнай бадзёрасьці й годнасьці. Аднак побач з такімі матывамі выступае таксама матыў суму й адчаю, выкліканы цяжкай тубэркулёзнай хваробай.

Эміграцыйныя вершы У. Жылкі былі свайго роду перадсьмяротным акордам. Вярнуўшыся ў канцы 1925 году ў Савецкую Беларусь, паэт стараўся прадоўжыць яшчэ сваю творчасць, аднак безупынныя напады, арышт і ссылка ў глыбіню Расеі не дазволілі на гэты

У сувязі з тым, што паэт знаходзіўся ў эміграцыі амаль да канца 1925 году, варт а хоць бы агульна ахарактарызаваць тыя яго творы, якія былі напісаны ў гэтым годзе. Ужо было згадана, што за гэты час Уладзімер Жылка напісаў 14 вершаў. І хця гэтыя паэтычныя творы наогул прадаўжаюць тэматыку й форму твораў, узніклых у папярэдніх гадох, то ўсё ж такі яны ня толькі не зьяўляюцца паўтэрамі, але можам, разглядаючы іх, гаварыць аб праявах творчай навізны.

Бадай што найпаўней новае праяўляецца ў тым, што многія з твораў з 1925 году значна больш абшырныя за ранейшыя, дзякуючы чаму набліжаюцца яны да формаў паэм. Гэта адносіцца перадусім да такіх твораў з 1925 году, як: *Я грамнічная сьвечка прад Богам, Вершы аб Вільні й Вершы Спадзяваньня.*

У вершы без загалюка, які пачынаецца ад слоў *Я грамнічная сьвечка прад Богам* маем дачыненне з арганічным спалучэньнем асабістай драмы паэта з усенароднай драмай. Паводле аўтара, беларуская доля й доля ўсіх тых, хто сябе атаесамлівае зь беларускай нацыяй, насычаны трагічнымі элемэнтамі, і няма ў рэчаіснасьці ніякіх сымптомаў, якія сьведчылі б пра магчымасьць выкаду беларускай нацыі зь беспрасьветнай цемры.

Прывядзем гэты верш зь невялікімі скарачэньнямі:

Я – грамнічная сьвечка прад Богам.

Ціхай, ціхай згараю малітвай.
За блакітную к небу дарогу,
За ўзрунелыя зеленарытмы.
Усёмагутны! Вось сэрца паэты –
За народ Твой Крывіцкі ахвяра!
Дым кадзільны – жар вершаў – прад сьветам
Узнашу да цябе па-над хмары.
Мы абвеемы злой сухавеяй,
І балот душыць ліпкая плесьня,
І дарма зацьвіталі надзеяй,
І дарма сьнілі сны напрудвесні.
У бездарожжы зблудзілі глыбока,
Пацямнеў цёмны шлях наш цярновы...
Не адмоў нам паслаці прарока
З цьвёрдай верай і словам агнёвым!
Узгляніся! Зьлітуйся над ніцым!
Маё гора ўсёды, усёды:
Мае сьлёзы – у дажджах навалніцы,
Мае энкі – у стогне народу.
І туга мая – зь ветрам на полі,
Мая смага – гаючай крыніцы:
Няхай будзе і праўда, і воля,
Твая Воля – на роднай зямліцы!

У гэтым вершы бадай што наймацней заучалі дэістычныя схільнасьці, вера ў Бога, перакананьне аб тым, што толькі Ёсваышні адменіць драматычны лёс краіны.

Відаць, найбольш аптымістычны матэрыял заучаў у ягоным *Вершы аб Вільні*. Паэт тут выразна навізаў да твораў Максіма Багдановіча, прысьвечаных гэтаму ж гораду. Варта адзначыць і тое, што супольнасьць паміж Багдановічам і Жылкам праявілася, між іншым, у тым, што як адзін, гэтак і другі, апынуўшыся ў Вільні, цяжка хварэлі тубэркулёзам. Захапленне горадам настолькі было аднак сільным, што драматычны стан здароўя ня змог адмоўна паўплываць на шчырае захапленне аўтарам архіактурным характам Вільні й яе слаўным гістарычным мінулым. І Багдановіч, і Жылка, захапляючыся красой сталіцы Вялікага Княства Літоўскага, на момант забывалі аб сваім драматычным стане здароўя.

Бадай што найдаўжэйшым творам Уладзімера Жылкі, напісаным у 1925 годзе на эміграцыі, была ягоная паэма пад загалоўкам

Вершы Спадзяваньня, якая складалася з 11 разьдзелаў. Разьдзелы гэтыя былі напісаны рознымі паэтычнымі тэхнікамі й стылямі. Аўтар кранаў у іх вельмі шырокі дыяпазон пытанняў і праблемаў. Твор гэты, на першы погляд, супярэчлівы й непаслядоўны. Пераплятаюцца ў ім настрой сьветлага ды аптымістычнага з настроямі панурага й пэсымістычнага. У паэме сьведома зьліганы аўтарам элемэнты прыроды, каханьня, глыбокага задуменьня над жыцьцём, над яго сэнсам і бяссэнсам. Праўдападобна, паэма ўзьнікала з доўгімі перапынкамі ў 1924 і 1925 гадох.

Апошнім творам, якому варта прысьвяціць крху ўвагі, ёсьць верш, узьніклы ў 1926 годзе, калі У. Жылка жыве ў Савецкай Беларусі. Твор гэты – пад назовам *На эміграцыі* – праўдападобна, адзіны верш, у якім аўтар стварыў балючую карціну свайго побыту на чужыне. Верш гэты зьяўляецца несумненным доказам таго, што ягонае жыцьцё ў Чэскай Празе было цяжкім як у сэнсе духоўным, так і матэрыяльным, і што, знаходзячыся ў такіх абставінах, марыў ён аб вяртаньні на Радзіму, якую выразна ідэалізаваў.

На жаль, пераезд у Савецкую Беларусь ня толькі не апраўдаў ягоных надзеяў на лепшае й шчаслівае жыцьцё, але давеў да заўчаснай сьмерці ў першыя гады сталінскага тэрору.

Вядомы эміграцыйны дзеяч Яўхім Кіпель у сваёй кнізе *Эпізоды*¹⁷¹, выдадзенай у Нью-Ёрку ў 1998 годзе, дакладна апісаў апошнюю адслону Жылкавай трагедыі. Паэт разам з групай ссыльных, сярод якіх быў і Яўхім Кіпель, плыве лодкаю па рацэ Вятцы на месца сваёй ссыпкі ў горад Уржым, у якім знайшоў працу ў мясцовай бібліятэцы. Жыве там вельмі ўбога. Пасяліўся ў паўразваленай хатцы, якая не абагравалася нават у найбольш суровыя маразы. Вялікай радасьцю й надзеяй у жыцьці ссыльнага Жылкі быў прыезд у Уржым ягонай жонкі Рьмы. Аднак радасьць трывала вельмі каротка. Пасьля некалькіх тыдняў Рьма пакінула паміраючага мужа, выраклася ягоных поглядаў і зьвязалася з чэкістам. Свой крок тлумачыла тым, што яна, як габрэйка, не разьдзяляе нацыянальных поглядаў мужа й хоча ўладкаваць сваё ўласнае жыцьцё.

¹⁷¹ Я. Кіпель, *Эпізоды*, Нью-Ёрк, 1998, 305 с.

Адхад жонкі дабў Уладзімера Жылку маральна й фізычна. Пасьля некалькіх днёвага знаходжанья ў шпіталі, памёр ён 1 сакавіка 1933 году. Пахавалі паэта на мясцовых могілках у труне, зьбігай з аполкаў. Ссылны беларус Сасіновіч падаў цікавыя факты, паўтораныя пазьней Яўхімам Кіпелям, якія на заканчэньне варты прывесцьці.

„Калі Жылка памёр, на кватэру прыйшоў доктар з энквэдэстам, каб пацьвердзіць факт сьмерці. Пасьля гэтага міліцыя прыслала двух далакопаў. Яны там-жа ў кватэры зьбілі з аполкаў дамавіну, і на другі дзень Сасіновіч правёў нябожчыка на могілкі. Далаконы, засьпаўшы магілу, пачалі зраўноўваць яе зь зямлёй – гэтага вымагала ад іх улада, каб не заставалася на твары зямлі сьлядоў ейнае зьлічанае існасьці. Сасіновіч, аднак, даў далакопам па пару літраў гарэлкі, і яны пакінулі грудок. Але яны запаярэдзілі, каб ніякіх апазнавальных знакаў над магілай не было і каб не надумаліся паставіць крыж на магіле. Ніякіх запісаў у могільнікавы рээстр не рабілася. Таксама было забаронена паведамляць пра Жылкаву сьмерць”¹⁷².

Такім чынам памёр, не пражыўшы поўных 33 гадоў, выдатны беларускі паэт і літэратурнавец Уладзімер Жылка.

¹⁷² Тамсама, с. 165.